

मे १९६१

50

उषा

ब्रह्मदेवानें जेव्हां जगताची सृष्टि केली तेव्हां पाण्यांतून जमीनवर आली. भूचर, जलचर खेचर सर्वप्रकारचे प्राणी जन्मास आले. पण सूर्य नव्हता. सर्व प्राणी काळोखांतच हिंडत फिरत. मनुष्याच्या जातीला काळोखाचें व हिंस्र श्वापदांचें अधिक भय वाटे. काळोखामुळें मनुष्याला आपलीं कामें करणें देखील अशक्य होतें.

असाच कांहीं काळ लोटल्यावर मानवांच्या जातींत एक ज्ञानी पुरुष जन्मास आला. तो म्हणाला—"ब्रह्मदेवानें जेव्हां जगताची सृष्टि केली तेव्हांच त्यानें सूर्याची सृष्टि सुद्धां केली. आपल्याच पैकीं कोणी तरी तपश्चर्या करून सूर्याला प्रसन्न केलें तर तो आपल्याला प्रकाश व उष्णता देईल. मानवांच्या जातीचें जीवन सुखाचें होईल.

सर्वांना त्याचें म्हणणें पटलें. पण तपश्चर्या कोणीं करावयाची व सूर्याला कोणीं आळवून घेऊन यावयाचें?

साठ वर्षांचा एक वृद्ध म्हणाला—"हें पहा! मी वृद्ध झालों आहें. मी जगलों काय, मेलों काय, एकच! परंतु माझ्या पायांत अजून जी शक्ति उरली आहे तिचा उपयोग करण्याचें मी ठरविलें आहे. मी सूर्याकडे जातों."

त्यावर एक तरुण म्हणाला—"काका! हें तुम्हां वृद्धांचें काम नाहीं. कारण किती दिवस प्रवास करावा लागेल हें सांगणें शक्य नाहीं. मी जातों. सर्व हाल अपेष्टा सहन करण्याची शक्ति माझ्या अंगांत आहे. मीच जातों."

एक मुलगा म्हणाला—"हा प्रवास फार दिवसांचा आहे ना? माझें वय फक्त दहा वर्षांचें आहे. वृद्ध होईपर्यंत मी सूर्यापर्यंत खात्रीनें पोंचूं शकेन. आपल्यापैकीं एकहि देखील हा दूरचा प्रवास पुरा करूं शकणार नाहीं."

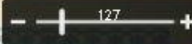
सर्वांनीं विचार केला, त्या मुलाचें म्हणणें बरोबर दिसतें आहे.

पण एका तरुण स्त्रीनें पुढें येऊन म्हटलें—"तुम्ही सर्व चुकतां आहां. हा प्रवास एका पिढींत संपेल असा नाहीं. मीच ती जबाबदारी उचलतें. मला जाऊं द्या. माझ्या पोटांत मूल आहे. मी सूर्यापर्यंत पोंचूं शकणार नाहीं. पण माझा मुलगा सूर्यापर्यंत खात्रीनें पोंचूं शकेल. मानवांच्या जातीला खात्रीनें यश मिळेल."

त्या स्त्रीचें नांव उषा होतें. तिचें म्हणणें सर्वांस पटलें. निघतांना ती म्हणाली—"मी ज्या दिशेनें जात आहें त्या दिशेकडे डोळे लावून बसा. काम झाल्याबरोबर मी एक मोठा जाळ करून किंवा आपल्या मुलाकडून करवून सूचना देईन कीं सूर्याचें दर्शन मला झालें."

ती एका दिशेला चालूं लागली. सतत आठ महिने ती चालत राहिली. तेथें तिला थांबावें लागलें. तिला एक मुलगा झाला.

नंतर मुलाला घेऊन ती प्रवास करूं लागली. दोघं पुष्कळ दूर निघून गेलीं.

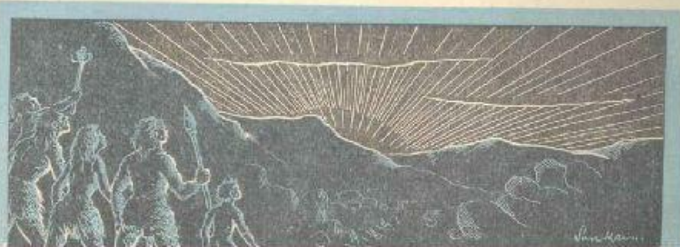
उषाला जाऊन सत्तर वर्षें झालीं. ती एक म्हातारी झाली. तिनें एके दिवशीं आपल्या मुलाला बोलावून म्हटलें–"बाळ! आतां पुढें माझ्यानें चालवणार नाहीं. पुढला प्रवास तूंच पुरा कर. सूर्याचें दर्शन झालें व कार्य सिद्ध झालें म्हणजे एक मोठा जाळ कर. आपलीं जात भाई मंडळी वाट पहात बसली आहेत. जाळ पाहून कार्य सिद्ध झाल्याचें त्यांना कळेल.

उषानें जाळ करीन असें जातांना म्हटलें होतें. तो उजेड पाहण्यासाठीं लोक ज्या दिशेनें ती गेली होती त्या दिशेकडे डोळे लावून बसले होते. ती गेली तेव्हां पासून बरोबर शंभर वर्षांनीं लाल लाल उजेड दिसला. लोकांना आनंद झाला. "पहा, उषानें वचन दिल्याप्रमाणें काम पुरें केलें. आतां सूर्योदय होणार! चला कामाला लागूं या." असें म्हणत सर्व आपापल्या कामाला लागले.

सूर्योदय झाला. लोकांना प्रकाशाबरोबर सुख, संपत्ति व आरोग्य तिन्ही मिळालीं. जग सुखी झालें.

आज देखील लोक रोजचें काम सुरू करण्यापूर्वीं उषा ज्या दिशेला गेली होती त्या दिशेला पाहतात. लाल लाल उजेड दिसूं लागला म्हणजे उषेचें दर्शन झालें असें मानून कामाला लागतात. तिच्या पाठोपाठ सूर्याचें दर्शन होतें.

उषेच्या चरित्रावरून मनुष्याला हा देखील संदेश मिळाला आहे कीं कांहीं कांहीं मोठीं कामें एका मनुष्याच्या हातून पुरी होत नाहींत. कांहीं तर एका पिढींत देखील पुरी होत नाहींत. कित्येक पिढ्यांची मेहनत यशप्राप्तीस लागते.

स्यमंतकमणि

तृतीय अध्याय

उज्वल मणि तो गळ्यांत घालुन
फुलून गेला प्रसेनजित।
शिकारिला अन् नटुन निघाला
मित्रांसंगें तो अगणित॥

घोड्यावरती करून स्वारी
घेउनि शस्त्रें अनेक ते।
वनीं पोंचले: करित वल्गना
अपुल्या शौर्याची होते॥

तुरून पाहुन त्यांना हरणें
पळूं लागलीं सोडुनि धीर।
पाहुनि त्यांच्यावरती निर्दय
प्रसेन सोडित होता तीर॥

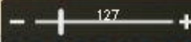
वनांत आनंदानें होतीं
चरत बागडत जीं हरणें।
पळूं लागलीं प्राणभयानें
तीच अतां सोडुन चरणें॥

अशी धांवपळ सुरू जाहली
कीं वन दुमदुमलें सारें।
चकित होउनी पाहुं लागले
पशुपक्षी तिकडे सारे॥

प्रसेनजितला दिसलें तेव्हां
हरिण एकटें एकिकडे।
भटकत होतें गरिब बिचारें
कळप सोडुनी तें तिकडे॥

पाठलाग तो करीत त्याचा
शिरला रानामध्यें दाट।
सुटले साथी पाठी मागें
नव्हती ध्यानामध्यें वाट॥

बाण सोडला हरणावरती
नेम धरुनिया त्यानें एक।
तेव्हां नव्हतें दिसत तयाला
मागें पुढतीं कांहीं एक॥

विचार करुनी कृष्ण म्हणाला-
"येतों जाउन शिकारिला!"
प्रसेनजितचा शोध काढण्या
रानामध्यें तो शिरला ॥

साथि मित्रगण सर्वं निघाले
मदतीसाठीं वनामधें,-
कृष्ण एकटा, सदा राहती
हिंस्र श्वापदें वनामधें ॥

भूकनि तहान विसरुनि गेली
दुसरें नव्हतें ध्यानिं मनीं।
नाहिं मिळाला प्रसेनजित तर
त्यजुनि जगा राहुं या वनीं ॥

फिरत फिरत हरि जाऊं लागला
पाय दिशेला ज्या ज्या नेत।
चकित जाहला एका जागीं
एकाएकीं पाहुनि प्रेत।

प्रेत प्रसेनाचें ओळखलें
गळ्यांत नव्हता मणि त्याच्या।
विचित्र अन् मेलेला दिसला
जवळि सिंह मोठा त्याच्या ॥

जवळपास कोठें ही नव्हता
मणि तेजस्वी पडलेला।
स्पष्ट पावलें दिसलीं,-कोणी
गुहेंत तिकडुन गेलेला ॥

होतिं पावलें अस्वलाचिं तीं
ओळखलीं कृष्णानें छान।
उभा राहुनी गुहेजवळ तो
ऐकुं लागला लावुनि कान ॥

मित्रां वदला-"जाउनि येतों
आंत, तुम्ही बाहेर रहा।
कोण काय हें पाहुनि येतों
राहुनि येथें वाट पहा!

"नका काळजी करूं व्यर्थ, मी
लवकर फिरुनी हा आलोंच!"
बोलत बोलत शिरला; झाला
गुहेंत प्रतिध्वनि, "हा आलोंच!"

[७]

[अग्निद्वीपांतल्या लोकांपैकीं अमरपाळ नांवाचा एक सैनिक मागं राहिला. चित्रसेनानें त्याला स्वतःकडे बोलावून घेतलें. त्याच्याकडून चित्रसेनाला राजद्रोही नागवर्मा संबंधी अनेक गोष्टी कळल्या. अमरपालनें चित्रसेनाला अग्निद्वीपांतले लोक आपल्या शंभर वर पक्ष्यांसह कोठें लपून बसले आहेत हें सांगून त्या पक्ष्यांचा संहार कसा करतां येईल हें देखील सांगितलें. त्यानें ती जबाबदारी स्वतःवर घेतली. —पुढें वाचा.]

अमरपालचें म्हणणें ऐकून घेतल्यावर चित्रसेनानें उग्राक्षाचें काय मत आहे हें जाणण्यासाठीं त्याच्याकडे पाहिलें. उग्राक्षाचा अमरपालच्या बोलण्यावर विश्वास बसेना. तरी तो म्हणाला—"मी आपल्या दोघां नोकरांना बरोबर पाठवितों. अमरपालनें हें काम पार पाडलें तर तो मागेल तें बक्षीस मी त्याला देईन.

चित्रसेन क्षणभर विचार करून म्हणाला—"मला वाटतें, याच वेळीं कपिलपुरावर देखील स्वारी केली तर? कारण नागवर्मा धवल-गिरीवर चालून गेला आहे. फार थोडें सैन्य कपिलपुरांत असणार. ही संधी हातची गेली तर पुन्हां कपिलपुर जिंकणें अशक्य होईल."

चित्रसेनाची सूचना ऐकून उग्राक्ष आनंदानें नाचूं लागला. म्हणाला—"चित्रसेना! तुझें

डोकें खरोखरच सुपीक आहे. आपण कपिलपुरावर स्वारी करून वीरसिंह महाराजांची मुलगी कांतिमती हिला देखील सोडवूं. तूं तरी अजून कुंवाराच आहेस. इकडे कपिलपुर काबीज होईल व तिकडे तुझ्या लग्नाचा मांडव पडेल. तुझें राज्य दुप्पट वाढेल व त्याबरोबर तुझें लग्न होऊन तुझा संसार थाटेल." असें म्हणत उग्राक्ष जोरानें हंसला.

उग्राक्षाची ही थट्टा चित्रसेनाला आवडली नाहीं. कपिलपुराचा राजा जिवंत असेपर्यंत त्याचें राज्य बळकावून घेणें त्याला आवडलें नाहीं. कांतिमतीच्या इच्छेविरुद्ध किंवा तिच्या वडिलांच्या इच्छेविरुद्ध तिच्याशीं लग्न करणें देखील त्याला पसंत नव्हतें आणि तिनें दुसऱ्या कोणाला मनानें वरलें असलें तर तिच्याशीं लग्न करणें हें अगदीं बरोबर होणार नाहीं. ह्या राक्षसाला आमच्या-मनुष्यांच्या भावना काय कळणार? असा विचार करून चित्रसेन म्हणाला–

"उग्राक्षा! आतां आपलें प्रथम कर्तव्य म्हणजे नागवर्माचा पराभव करणें हें आहे. कारण पुढें मागें तोच सर्वांचें राज्य गिळंकृत करणार. कपिलपुराचें राज्य जिंकल्यावर त्याचा जो न्याय्य अधिकारी असेल त्यालाच तें राज्य मिळालें पाहिजे. वीरसिंह जिवंत असतां त्याचें राज्य बळकावून घेणें आपणांस बरोबर होईल का? परंतु सर्वांत आधीं या भयंकर पक्ष्यांची विल्हेवाट लावली पाहिजे. हे ह्या राज्यांत असेपर्यंत आपण किती मोठें सैन्य उभें केलें तरी कांहीं फायदा नाहीं. उलट आपणच त्यांच्या हातांत सांपडून आपला जीव गमावून बसूं."

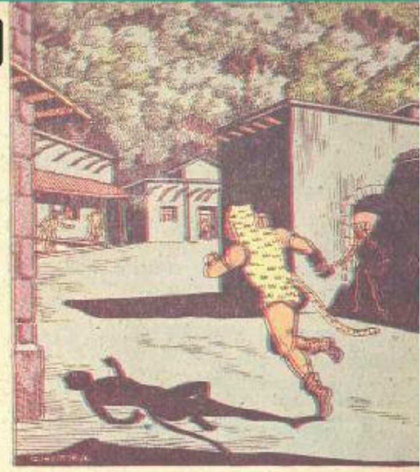
त्या भयंकर पक्ष्यांचा संहार करण्याची जबाबदारी माझ्यावर टाका. तुम्हांला कांहीं काळजी करण्याचें कारण नाहीं. तुम्हीं रानांत झुडपाआड आपलें सैन्य घेऊन लपून बसा. प्रथम हें काम उरकून टाकूं या. त्या पक्ष्यांचा संहार झाल्यावर कपिलपुर हस्तगत करतां येईल." अमरपाल म्हणाला.

बेत ठरला. चित्रसेन व उग्राक्ष दोघांनीं आपापला होकार दिला. त्यानंतर अमरपालाच्या बरोबर दोन राक्षस व चित्रसेनाचे चार अनुयायी ठरल्याप्रमाणें निघाले.

अमरपाल त्यांना बरोबर घेऊन निघाला आणि थोड्या वेळानें झाडीआड दिसेनासा झाला. चित्रसेन आणि उग्राक्ष दोघांनीं आपापल्या सैनिकांना तयार रहावयास सांगितलें.

या अवधींत अमरपाल सैनिकांना बरोबर घेऊन रानांतून लपत छपत दुपारच्या सुमारास कपिलपुराजवळच्या जंगलांत पोंचला. त्या जंगलांत शंभरावर पक्षी मोठमोठ्या लाकडी पिंजऱ्यांत बंद करून ठेवलेले होते. त्यांची राखण करणारे लोक जवळपास झुडुपी घरें बांधून त्यांत रहात होते.

अमरपालानें झाडींत आपल्या साथी मित्रांना उभे राहायला सांगून त्यानें राखणदारांची घरें दाखविलीं व म्हणाला–"ह्या प्रदेशाची मला चांगली माहिती आहे. राखणदारांपैकीं प्रत्येकाला मी छान ओळखतों.

मी त्यांना सर्वांना एकत्र करणार आहें. सर्व एकत्र झाल्यावर मी खूण करीन तुम्ही एकाएकीं छापा मारून सर्वांना यमसदनास पाठवा. त्यानंतर आपण सर्व मिळून त्या भयंकर पक्ष्यांना पिंजऱ्यांत जाळून मारून टाकूं या. कळलें ना?"

सर्वांना तो बेत पसंत पडला. त्यानंतर अमरपाल राखणदारांच्या घरांकडे ओरडत धांवत गेला–"मी सुटलों! त्यांच्या हातावर तुरी देऊन मी आलों आहे."

तें ऐकून सर्व राखणदार धांवत आले. त्यांनीं अमरपालाला घेरलें व निरनिराळ्या

प्रकारचे प्रश्न करूं लागले—"तूं कसा सुटलास ? कसा आलास ?"

तो म्हणाला—"थांबा, सर्व सांगतों. थोडा वेळ दम घेऊं दे." सर्व त्याच्या चारी बाजूला घोळका करून बसले.

अमरपाल बोलूं लागला—"गड्यांनो! मी मरणारच होतों. पण जिवाची दोरी अजून बळकट आहे. सुटका मिळवून घ्यायला मला किती किती युक्त्या लढवाव्या लागल्या ? बरें पण आपले सर्व पक्षी ठीक आहेत ना! कुठें पिंजऱ्यांतच आहेत कीं मोकळे ?"

"सर्व पिंजऱ्यांत बंद आहेत. नागवर्मा महाराज धवलगिरीवर स्वारी करायला गेले आहेत. कपिलपुराच्या रक्षणाची जबाबदारी पण आमच्यावरच आहे. किल्ल्यांत कांहीं सैनिक आहेत. पण किल्ल्याच्या रक्षणाची जबाबदारी त्यांच्यावर नाहीं. राजकन्या कांतिमती कोठें पळून जाऊं नये म्हणून तेथें त्यांना नेमण्यांत आलें आहे. महाराज नागवर्मा सर्व सैन्य घेऊन धवलगिरीवर चालून गेले आहेत. धवलगिरीला सर करून नंतर चित्रसेनाच्या राज्यावर स्वारी करण्यास ते जाणार आहेत." ते म्हणाले.

तें ऐकून अमरपाल जोरानें हंसला व आनंदानें अगदीं नाचूं लागला. त्यांत त्याचा खरा हेतु आपल्या साथ्यांना खूण करण्याचा होता. ठरल्याप्रमाणें त्यानें खूण केली. खूण ओळखून दोघे राक्षस व सैनिक थांबले व त्यांनीं पाहरेकऱ्यांवर अचानक हल्ला केला. अमरपालानें देखील आपली तलवार उपसली व पाहरेकऱ्यांना मारूं लागला. पाहरेकरी निशस्त्र होते. म्हणून परत आपापल्या राहुटींत जाण्यापूर्वीच ठार झाले.

नंतर अमरपाल, राक्षस व सैनिक पाहरेकऱ्यांच्या घरांत शिरले व त्यांच्याच मशाली पेटवून त्यांची घरें व पक्ष्यांचे पिंजरे जाळूं

लागले. आगीचे लोट आकाशांत उंच दिसूं लागले. पक्षी बांधले असल्यामुळें पळूं शकले नाहींत व पिंजऱ्यांतल्या पिंजऱ्यांत तडफडून मेले. त्यांचा आक्रोश ऐकून व आगीचे लोट पाहून आग लावणाऱ्या राक्षसांना देखील धडकी बसली. पण त्यानीं जें दिव्य केलें होतें त्याच्या आनंदांत ते नाचूं लागले. कांहीं पक्षी आपली सर्व शक्ति एकवटून साखळदंड तोडून बाहेर आले व उडूं लागले. पण अंग पोळून गेल्यामुळें व पंख जळून गेल्यामुळें जमिनीवर आदळले व मरून गेले.

तें दृश्य दुरून चित्रसेन व उग्राक्ष पहात होते. तें आपलें सैन्य घेऊन कूच करीत निघाले. त्यांच्या रणभेरीचा आवाज अमरपाल व त्याच्या साथी मित्रांना ऐकूं आला अमरपाल म्हणाला—"चित्रसेन महाराज येत आहेत." नंतर त्यानें आपल्या एका साथी राक्षसाला पुढें निरोप सांगायला पाठविलें कीं काम फत्ते झालें आहे.

दोघे राक्षस आनंदानें उड्या मारीत, जणूं कांहीं जग जिंकून आले आहेत, अमरपालानें सांगितल्याप्रमाणें निरोप सांगायला निघाले.

उग्राक्ष व चित्रसेन आपापल्या अनुयायां-सह तासाभरांत येऊन पोंचले. तें दृश्य पाहून उग्राक्षानें आनंदाच्या भरांत अमरपालाला एखाद्या मुलासारखा उचलून त्याचें कौतुक केलें व त्याला शाबासकी दिली. अमरपाल आपल्याला धोका देत तर नसेल ही धास्ती त्याला वाटत होती ती त्याच्या मनांतून पार नाहींशी झाली. तो म्हणाला—"अमरपाल! आज तूं जें शौर्य दाखविलें आहेस तें आम्हां राक्षसांत देखील नाहीं. काय वाटेल तें बक्षीस माग!"

या आनंदांत तूं उड्या मारीत आहेस. पण माझा जीव कासावीस होऊं लागला

आहे. जमिनीवर आदळलों तर प्राणास मुकावें लागेल!" असें म्हणत अमरपाल हंसला.

उग्राक्षानें विचारलें—"एखादा पक्षी निसटून तर गेला नसेल ना?"

"एक देखील बाहेर गेला नाहीं. पण त्यांच्या स्वारांपैकीं कांहीं वांचले असण्याचा संभव आहे. त्यांच्यापैकीं वीसजणांचा येथें मुडदा पडला आहे. बाकी कपिलपूरच्या किल्ल्यांत असावे असा माझा अंदाज आहे." अमरपाल उग्राक्षाला उद्देशून म्हणाला.

"आतां ते कोठें जातात पाहतों." किल्ल्याला वेढा घालून किल्ला जमीन दोस्त करूं!" उग्राक्ष आपली गदा फिरवीत म्हणाला.

"पण तें बरोबर होणार नाहीं. कारण राजकन्या कांतिमतीचा जीव धोक्यांत पडण्याचा संभव आहे. हा किल्ला सर करण्याची जबाबदारी माझ्यावर सोड, उग्राक्ष!" चित्रसेन म्हणाला.

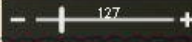
"अरे हो! मी त्या पोरीची गोष्ट पार विसरून गेलों होतों. किल्ल्याकडे जाण्यांत अर्थ नाहीं. तुझें म्हणणें बरोबर आहे!" उग्राक्ष म्हणाला.

नंतर चित्रसेनानें आपले कांहीं हुशार व निवडक स्वार कपिलपुराकडे तिकडील माहिती काढून आणण्यासाठीं म्हणून पाठविले. बाकी सैनिक सैंपाकाच्या तयारीला लागले.

सूर्यास्ताची वेळ होती. सूर्य पश्चिमेकडील पर्वताआड जाऊं लागला होता. सैनिक खाणेंपिणें आटोपून निवाऱ्याची जागा पाहून आराम करीत होते. इतक्यांत एका स्वारानें बातमी आणली कीं पन्नासावर अग्निद्वीपवाले सैनिक राजकन्या कांतिमतीला एक पालखींत बसवून किल्ल्याबाहेर तिला पळवून नेत आहेत.

तें ऐकून चित्रसेन व उग्राक्ष चकित होऊन परस्परांकडे पाहूं लागले, ही काय भानगड आहे? चित्रसेन म्हणाला–"कपिलपुरांतल्या सैनिकांनीं रानांतील ही जाळपोळ पाहिली असणार व पक्ष्यांचें किंचाळणें ऐकलें असणार. आतां कपिलपुराच्या किल्ल्यांत राहणें शहाणपणाचें नाहीं असें समजून त्यांनीं कांतिमतीला सुरक्षित स्थानीं नेण्याचा विचार केला असावा. म्हणून वेळींच उपाय केला पाहिजे."

नंतर त्यानें थोडा विचार करून आपल्या विश्वासपात्र अशा सुमारें पन्नास स्वारांना निवडलें व पायींच रानांतील वाटेनें राजकन्या कांतीमतीची पालखी ज्या बाजूनें जात होती त्या बाजूला निघाला. इतर सैन्याला हुकूम दिला कीं, अमरपालाच्या नायकात्वाखालीं कपिलपुराचा किला सर करावा.

गुप्तचर स्वार वाट दाखवीत पुढें चालला होता. चित्रसेन थोड्या वेळानें व्याघ्रचर्म घालून ते सैनिक चालले होते तेथें येऊन पोंचला. चार भोई पालखी उचलून घेऊन जात होते. पुढें मागें दहा दहा, वीस वीस अग्निद्वीपवाले सैनिक होते. सर्व आपापल्या तलवारी उपसून तयार होते.

चित्रसेनाला दुरून येत असलेला पाहून त्यांचा सरदार ओरडला–"मेणा खालीं ठेवा. मेण्याच्या चारी बाजूला उभे रहा! प्राण असेपर्यंत मेण्याचें रक्षण करा. कांतिमति शत्रूच्या हातीं लागतां कामा नये. आपल्यापैकीं जो शेवटपर्यंत जिवंत राहील त्यानें कांतिमतीला ठार करून स्वतः मरावें! ही महाराज नागवर्मा यांची आज्ञा आहे. विसरूं नका."

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

सीता वनवास

रावणाचा वध करून राम सीतेसह अयोध्येला परत आला. त्याच्या राज्यांत प्रजा फार सुखी होती. रामाची बहीण शांता हिचे पति ऋष्यश्रृंगमुनि यांनीं एक यज्ञ करण्याचें ठरविलें होतें. यज्ञांत भाग घेण्यासाठीं वसिष्ठ, अरुंधती, कौशल्या, कैकेयी, सुमित्रा वगैरे सर्व थोर मंडळी गेली होती. सीता गरोदर होती, म्हणून ती जाऊं शकली नाहीं. रामाला सुद्धां अयोध्या सोडून म्हणूनच जातां आलें नाहीं.

अर्जुन नांवाच्या एका चित्रकारानें रामचरित्र चित्रित केलें होतें. तीं चित्रें पाहून त्यांतल्या त्यांत वनवासांतली चित्रें पाहून सीतेला वाटलें कीं आपण पुन्हां एकदां तसेंच रानांवनांत हिंडावें. गंगेच्या काठीं हिंडण्याची अनिवार इच्छा तिच्या मनांत उत्पन्न झाली. तिनें रामाजवळ ती इच्छा प्रकट केली. डोहाळपणांत गरोदर स्त्रीच्या हौशी पुरवावयाच्या असतात असें वडीलधाऱ्या लोकांनीं सांगितलें असल्यानें रामानें सीतेची इच्छा पूर्ण करण्यासाठीं लक्ष्मणाला रथ तयार करून घेऊन यायला सांगितलें. लक्ष्मण निघून गेल्यावर सीता रामाच्या मांडीवर डोकें टेकून झोंपी गेली.

इतक्यांत दुर्मुख नांवाच्या एका गुप्तचरानें येऊन रामाला राजाविषयीं प्रजा काय म्हणत आहे हें सांगितलें. दुर्मुखानें प्रजा रामाची कशी प्रशंसा करीत आहे हें वर्णन करून सांगितल्यावर रामानें विचारलें कीं कोणी कांहीं माझ्या विरुद्ध बोलला नाहीं का? बोलला असेल तर तें देखील सांग. रामाच्या आग्रहावरून दुर्मुख म्हणाला–"प्रभो! कित्येक लोक असें म्हणत होते कीं, परक्याकडे कित्येक दिवस राहून आलेल्या सीतेला

रा[illegible] स्वीकारलें, हें कांहीं बरोवर केलें नाहीं."

तें ऐकून रामाचें सर्व अंग थरारून गेलें? स्वतःच्या कानावर त्याला विश्वास होईना. अग्निपरीक्षा करून ज्या सीतेचा मी स्वीकार केला तिच्यावर लोकांचा संशय? पण ईक्ष्वाकु वंशाचा धर्म पालन केला पाहिजे. प्रजेची इच्छाच राजाची इच्छा असली पाहिजे.

रामानें दुर्मुखाला आज्ञा केली—"तूं जाऊन लक्ष्मणाला माझी आज्ञा म्हणून सांग कीं, सीतेला रानांत सोडून यावें. असेंहि सांग कीं, ही राजाज्ञा आहे." त्यानंतर रामानें सीतेचें डोकें मांडीवरून खालीं ठेवलें आणि तेथून निघून गेला. सीतेची झोंप मोडली तेव्हां रथ तयार होता. ती आनंदानें रथांत जाऊन बसली. रथ गंगाकाठावर वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमापाशीं येऊन पोंचला. लक्ष्मणानें रामाची आज्ञा सीतेला सांगितली व तिला तेथेंच सोडून तो रथ घेऊन निघून गेला. तें ऐकून सीतेला इतकें दुःख झालें कीं तिनें गंगेंत उडी टाकली.

तेथेंच तिला दोन जुळीं मुलें झालीं. गंगा व भूदेवी तिला पाताळ लोकांत घेऊन गेल्या व तेथें त्यांनीं सीतेचें रक्षण केलें. मुलें थोडी वाढल्यावर गंगेनें दोन्ही मुलांना वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमांत नेऊन ठेवलें. वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमांतच तीं मुलें लहानाचीं मोठीं झालीं व त्यांनीं तेथेंच सर्व विद्याभ्यास केला.

बारा वर्षें लोटलीं. रामानें अश्वमेध यज्ञ करावयाचें ठरविलें. पत्नीच्या जागीं रामानें सीतेची एक सुवर्णमूर्ति ठेवली होती. अश्वमेध यज्ञाचा घोडा देशो देशीं हिंडत होता. त्याच्या रक्षणार्थ लक्ष्मणाचा मुलगा चंद्रकेतु एक मोठी सेना घेऊन बरोबर येत होता.

तिकडे ऋष्यश्रृंग मुनींचा यज्ञ संपला व वसिष्ठ अरुंधती, कौशल्या आदि राज[illegible]तां-सह अयोध्येला परतले. सीता-वनवासाची वार्ता ऐकून त्यांनीं राजधानींत प्रवेश देखील केला नाहीं. जोंपर्यंत सीता परत अयोध्येला येत नाहीं तोंपर्यंत त्यांनीं वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमांतच राहण्याचें ठरविलें. वसिष्ठादि सर्व वाल्मीकि ऋषींच्या

आश्रमांत जाऊन राहूं लागलीं. राजा जनक देखील तेथेंच येऊन राहूं लागला.

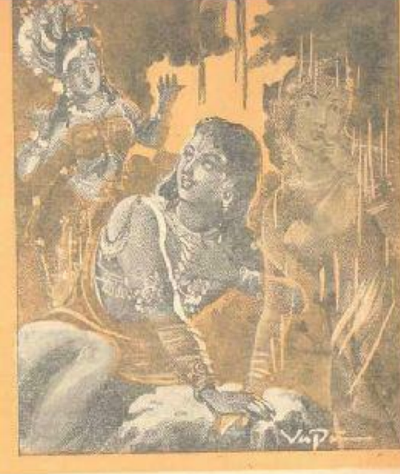
एके दिवशीं वाल्मीकि ऋषि तमसा नदीवर स्नानासाठीं गेले होते. तेथें त्यांनीं एका क्रौंच पक्ष्याच्या जोडप्यापैकीं एकाला शिकाऱ्यानें मारल्याचें एक भयंकर दृश्य पाहिलें. तें दृश्य पाहून कवीच्या कोमल हृदयांत दुःख व करुणा उत्पन्न झाली. त्या आवेगांत त्यांनीं एक कविता म्हटली. त्याच वेळीं ब्रह्मदेवानें प्रत्यक्ष दर्शन देऊन रामाची गोष्ट पद्य रूपांत लिहून काढण्याची प्रेरणा महामुनीला दिली. त्यानंतर वाल्मीकि ऋषींनीं रामायण लिहिण्यास प्रारंभ केला व त्यांतच ते निमग्न होऊन गेले.

इकडे अयोध्येला एका ब्राह्मणानें आपल्या मृतपुत्राचा देह अयोध्येच्या राजद्वारासमोर आणून ठेवला आणि म्हणाला—" या राज्यांत पापकर्म घडलें आहे, नाहींतर माझ्या मुलाला अकाल मरण आलें नसतें !" तो आक्रोश करून रडूं लागला. रामाला फार वाईट वाटलें. चवकशी करतां रामाला कळलें कीं शंबूक नामक एक शूद्र कोठें तरी तप करीत आहे. हें धर्मविरुद्ध कार्य आहे. त्याचा परिणाम अशा तऱ्हेनें झाला. त्या शंबूकाच्या शोधार्थ राम पुष्पक विमानांत बसून निघाला. शंबूक जनस्थानांत तपश्चर्या करीत होता. राम शंबूकाचा वध करण्यासाठीं जवळच्या अगस्त्य आश्रमांत जाऊन पोंचला. गंगेनें विचार केला कीं सीतेला रामाचें दर्शन करण्यास ही संधी चांगली मिळाली आहे. तिनें तमसेबरोबर सीतेला अदृश्यपणें पाठवून दिलें.

एकदां सकाळीं सीता स्नानादि आटोपून सूर्यपूजेसाठीं फुलें तोडीत असतां तिच्या पाळलेल्या लहान हत्तीवर एका मत्त हत्तीनें हल्ला केला. सीतेच्या तोंडांतून संवयीप्रमाणें हें वाक्य निघालें—" आर्यपुत्र ! माझ्या हत्तीचें रक्षण करावें !" तें वाक्य तोंडांतून यायला व पंचवटींत घडलेल्या सर्व गोष्टी आठवायला एक गांठ पडली. ती आठवण होतांच सीता बेशुद्ध होऊन खालीं पडली. तमसेनें तिची सर्व प्रकारें सेवा शुश्रूषा करून तिला शुद्धीवर आणलें.

त्यावेळीं राम त्याच बाजूला आला. त्याला सर्व जुन्या गोष्टी आठवल्या. सीतेबरोबर तो ज्या जागीं फिरला होता ती जागा पाहून रामाला मूर्च्छा आली. तमसेनें सुचवल्यावरून सीतेनें स्पर्श केल्याबरोबर रामाची मूर्च्छा गेली. सीतेच्या स्पर्शाचा आभास रामाला झाला. परंतु सीता अदृश्य असल्यामुळें त्याला दिसली नाहीं. त्याला वाटलें कीं तो नुसता भ्रम होता.

तिकडे वासंती नांवाच्या वनदेवतेनें रामाच्या मदती शिवायच सीतेच्या लाडक्या हत्तीचें रक्षण केलें. नंतर तिनें रामाजवळ येऊन व नाना प्रकारचे प्रश्न करून कीं, त्यानें सीतेला कां वनवासांत धाडलें, रामाला लज्जित केलें. रामानें विचार केला कीं, आपण केलें तें बरोबर केलें नाहीं. बिचारी रानावनांत कोठें फिरत राहिली असेल. तिला श्वापदांनीं खाऊन देखील टाकलें असेल.

त्या विचारानें रामाला रडूं कोसळलें. सीतेला रामाचा तो कष्ट असह्य वाटूं लागला.

रामाचें दुःख थोडें कमी करण्यासाठीं वासंतीनें रामाला त्या वनांतील अनेक रमणीक स्थानें दाखविलीं. पण त्यापैकीं प्रत्येक स्थानाशीं सीतेचा संबंध असल्यामुळें रामाचें दुःख कमी होण्याऐवजीं वाढतच गेलें. शेवटीं राम पुन्हां बेशुद्ध होऊन पडला.

सीतेनें पुन्हां स्पर्श केल्यावर राम शुद्धीवर आला. मोहामुळें तिनें लगेच हात काढून घेतला नाहीं म्हणून, रामाच्या हातांत तिचा हात आला. तो आनंदानें ओरडला—" ही

पहा सीता! तिचा हात माझ्या हातांत आहे!" वासंतीनें चकित होऊन विचारलें—"कोठें? मला तर नाहीं कोणी दिसत." तोंपर्यंत सीतेनें आपला हात काढून घेतला होता. सीता अदृश्य असल्यामुळें रामाला तें सर्व स्वप्नासारखें वाटलें.

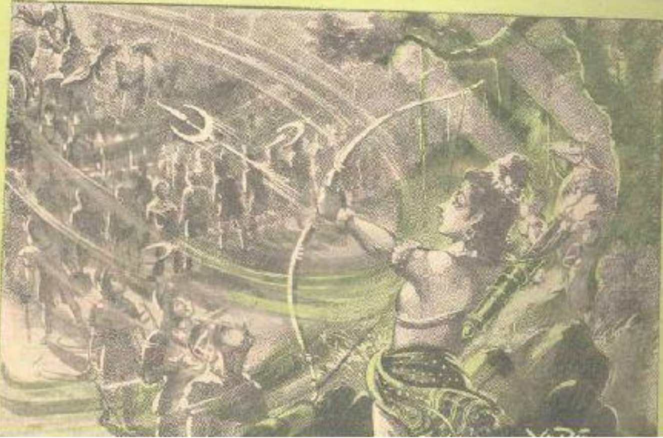
तिकडे वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमाजवळ यज्ञाचा घोडा पोंचला. आश्रमांतल्या सर्व मुलांनीं त्याला धरून आश्रमांत बांधून ठेवला. त्यांनीं घोड्याविषयीं ऐकलें होतें. पण प्रत्यक्ष पाहिला नव्हता. त्या घोड्याच्या मस्तकावर एका सुवर्णफलकावर लिहिलें होतें—"हा घोडा राजा रामाचा आहे. याला जो धरील त्याचा गर्व भंग करण्यासाठीं रामाची सेना तयार आहे."

तेजस्वी लवाला त्या गर्वोक्तीचा राग आला. त्यानें घोड्याला धरून ठेवलें. सैनिकांनीं त्याला येऊन सांगितलें कीं मुकाट्यानें घोडा सोडून दे. नाहींतर राजकुमार चंद्रकेतु येऊन तुझा वध करतील."

लवानें त्याला विचारलें—"जगांत रामाशिवाय कोणी वीर नाहीं वाटतें?" त्यानें बाणवृष्टि सुरू केली व रामाच्या सैन्याला पळवून लावलें. चंद्रकेतूनें येऊन सैन्याची जमवाजमव केली. चंद्रकेतूचा हुकूम होतांच सर्व सैन्य पुढें येऊं लागलें. लवानें जृम्भिकास्त्राचा प्रयोग करून सैन्याला जागच्या जागीं उभें केलें. ह्या अस्त्राचें ज्ञान एकट्या रामाला होतें. पण या मुलानें या अस्त्राचा कसा प्रयोग केला? चंद्रकेतूला आश्चर्य वाटलें.

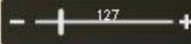
नंतर चंद्रकेतु व लव यांचें युद्ध झालें. त्या दोघांचें युद्ध रामानें विमानांतून पाहिलें व दोघांच्या मधोमध उतरला. रामाच्याविषयीं लवाच्या मनांत थोडा देखील आदर नव्हता. पण रामाला प्रत्यक्ष समोर पाहून त्याच्या मनांत आदर उत्पन्न झाला. रामाच्या सांगण्यावरून त्यानें जृम्भिकास्त्र परत घेतलें. त्यानें रामाला सांगितलें कीं, त्याला व त्याच्या धाकट्या भावाला जन्मतःच तें अस्त्र अवगत आहे.

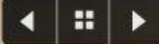
तितक्यांत कुश देखील तेथें आला. वाल्मीकि ऋषींनीं भरतमुनींकडे आपलें रामायण पाठविलें होतें. त्याच्या रक्षणासाठीं बरोबर कुश गेला होता. भरत मुनींनीं अप्सरांच्या मदतीनें रामायणाचा नाट्य प्रयोग

करण्याचें ठरविलें होतें. लवकुशांनीं रामाच्या आग्रहानें रामायणांतला कांहीं अंश म्हणून दाखविला.

वाल्मीकि ऋषींनीं गंगा काठावर एक नाट्यशाला तयार करविली. तेथें उत्तरकांडाचा अभिनय करण्यांत आला. त्यावरून सीतेला जुळीं मुलें झालीं, त्यांचें पाताळ लोकीं पालन झालें, सीतेनें त्यांना जृम्भिकास्त्र दिलें व वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमांत त्यांनीं विद्याभ्यास केला वगैरे गोष्टी रामाला कळल्या." नाटक पहात असतां राम बेशुद्ध होऊन पडला.

इतक्यांत भूदेवीनें व गंगेनें सीतेला अरुंधतीच्या हातीं सोंपविलें. तिच्या अनुज्ञेनें सीतेनें रामाचा स्पर्श केल्याबरोबर त्याला शुद्ध आली. सीता व अरुंधतीला पाहून रामाची नजर लाजेमुळें वर झाली नाहीं.

नाटक पहायला वसिष्ठादि मुनि कौशल्यादि राजमाता, लक्ष्मणादि राजबंधु व सर्व वर्णांचे नागरिक उपास्थित होते. अरुंधतीनें सर्वांना संबोधन करून विचारलें—"अग्नीनें ग्वाही दिली कीं सीता पतिव्रता आहे. भूदेवी व गंगा देखील तेंच म्हणत आहेत. आतां तुमचें काय म्हणणें आहे. रामानें सीतेचा स्वीकार करावा कीं नाहीं?"

सर्वांनीं एक मुखानें आपली संमति दिली. त्यानंतर अरुंधतीच्या सांगण्यावरून रामानें सीतेचा स्वीकार केला. लक्ष्मणानें तिला नमस्कार करून क्षमा मागितली.

वाल्मीकि ऋषींनीं लवकुशांना बोलावून रामाची ओळख करून दिली—"हे तुमचे वडील आहेत. राजा जनक तुमचे आजोबा व लक्ष्मण तुमचे काका." त्याच वेळीं लवणासुराचा वध करून शत्रुघ्न देखील येऊन पोंचला. त्यानंतर सीता राम आपल्या राजकुमारांना-बरोबर घेऊन अयोध्येला आलीं. रामराज्यांत प्रजा फार सुखी झाली.

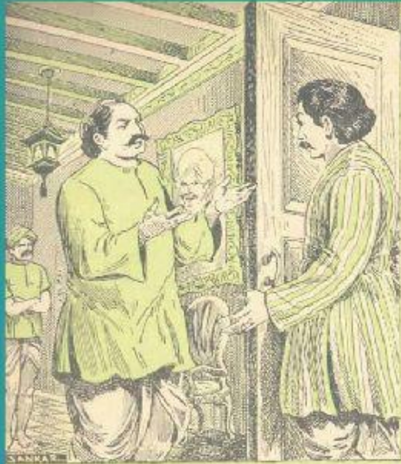

खरें - खोटें

एका गांवीं दयाराम नांवाचा एक श्रीमंत सावकार रहात असे. तो जितका श्रीमंत होता, तितकाच दानी व उदार पण होता. जवळच्या गांवीं धनीराम नांवाचा दुसरा एक श्रीमंत सावकार रहात असे. तो स्वभावानें लोभी होता. तो धक्के मारून भिकाऱ्यांना घराबाहेर काढीत असे. म्हणून लोक त्याला चिक्कू मारवाडी म्हणत. त्याला आपली अपकीर्ति असह्य वाटूं लागली.

त्याच्याकडे एक विश्वासू नोकर होता. त्याला त्यानें बोलावून कांहींतरी उपाय सुचवायला सांगितलें. नोकर म्हणाला—"लोक आपणांला दानी उदार म्हणोत किंवा न म्हणोत. पण दयाराम आपल्याला दानी व उदार म्हणेल असा उपाय मी करतों. एकदां त्याला आपण जेवायला बोलवा. तो जेवायला आला म्हणजे मी अनेक प्रकारचीं सोंगें घेऊन भीक मागायला येईन. प्रत्येक वेळीं दयारामच्या समोर तुम्ही मला शंभर शंभर मोती देत जा. दयाराम तुमचें औदार्य पाहून तुमची वाखाणणी करील. सर्व लोक ऐकून तुमची प्रशंसा करतील. एक पै खर्च केल्याशिवाय तुम्हांला मोठी ख्याति प्राप्त होईल."

मालकाला नोकरानें सुचविलेला उपाय पसंत पडला. त्यानें दयारामाला दुसऱ्या दिवशीं आपल्या घरीं जेवायला बोलाविलें. दयारामाला तर आश्चर्याचा धक्काच बसला. इतका चिक्कू मारवाडी आहे आणि मला जेवायला बोलावितो आहे! चंद्रावरचा डाग अदृश्य झाला तर जगावर संकट कोसळणार कीं काय असें भय वाटतें, म्हणें. म्हणून त्यानें निरोप घेऊन येणाऱ्या नोकराला विचारलें—"काय रे! तुझ्या मालकाला वेड-

बीड तर नाहीं लागलें ? अरे जो कधीं पोटच्या पोराला देखील पोटभर खाऊं घालीत नाहीं त्याला हें काय सुचलें,–माझ्या सारख्याला जेवायला बोलवायला ?"

नोकर म्हणाला–"मालक ! आमच्या मालकांविषयीं आपला गैरसमज झालेला दिसतो आहे. लोकांच्या बोलण्यावर आपण सुद्धां विश्वास केलात तर ! खरें बोलायचें तर आमच्या मालकांसारखा उदार व दानी मिळावयाचा नाहीं साऱ्या मुलखांत. भिकाऱ्याला देखील शंभर शंभर मोती भिक्षा म्हणून घालतात. परंतु ते आपल्या औदार्याचा टेंभा नाहीं मिरवीत. ते गुप्तदान करतात. पाहिजे तर आपण स्वतः येऊन पाहून जावें. तर मग मी येतों. आपल्या मालकाला मी काय सांगूं ?"

दयारामानें विचार केला बोलावलेंच आहे तर जावें जेवायला. म्हणाला–"सांग येणार आहें !"

नोकर नमस्कार करून निघून गेला. घरीं जाऊन आपल्या मालकाला त्यानें दयारामाशीं झालेलें बोलणें खूप तिखटमीठ लावून सांगितलें. मालकानें त्याच्या चातुर्याबद्दल त्याला शाबासकी दिली.

दुसऱ्या दिवशीं दयाराम धनीरामाच्या घरीं जेवायला गेला. दयारामानें प्रेमानें त्याला बसायला सांगून विचारलें–"एकटेच ? नोकराला नाहीं बरोबर आणलेंत ?"

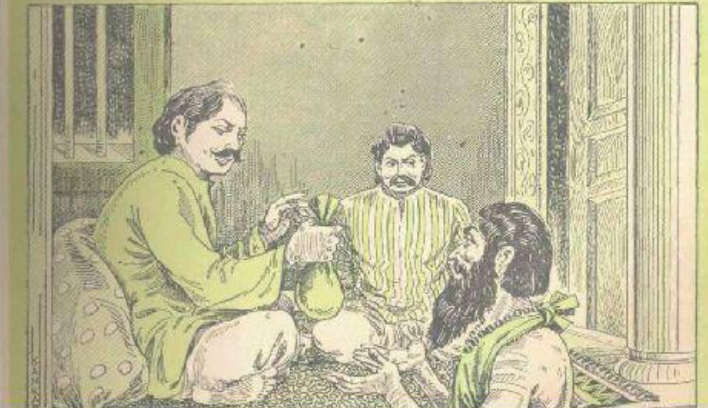
"नोकराला काम होतें, म्हणून एकटाच पुढें आलों. काम संपल्यावर तो देखील येईल !" दयाराम म्हणाला.

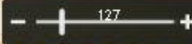
दोघे बोलत ओटीवर बसले होते. इतक्यांत एक भटजी आले. धनीरामानें त्यांच्या हातांत जवळ ठेवलेल्या मोत्यांच्या थैलींतून शंभर मोती काढून देत म्हटलें–"आज सांबाच्या देवळांत अभिषेक करा बरें का ?"

भटजी नमस्कार करून निघून गेल्यावर धनीराम म्हणाला–"धर्मकार्य करावेंच लागतें ! कोठें चुकतें का ? हो पण एक विनंति आहे. कोणाजवळ बोलूं नका कीं मी हें असें दान करतों. मला नांवलौकिकाची थोडी देखील हाव नाहीं."

भटजी निघून गेल्यावर एक बैरागी आला. त्याला देखील धनीरामानें शंभर मोती दान केले. नंतर अवघ्या अर्ध्या तासांत एका मागून एक मुका, एक आंधळा, एक लंगडा असे एकंदर दहाजण भिकारी आले. प्रत्येकाला धनीरामानें शंभर शंभर मोती दिले. मनांतल्या मनांत तो आपल्या नोकराच्या कौशल्याची प्रशंसा करीत होता कीं इतका भराभर वेष पालटून कसा काय आला बुवा !

दयाराम धनीरामाच्या दानशूरतेची स्तुति करीत म्हणाला–"तुमचा दानधर्म पाहून तर माझे डोळे दिपून गेले. त्यांत विशेष म्हणजे तुम्ही एवढें दान करतां पण कोणाला याची वार्ता देखील नाहीं. तुमच्या सारखा दानी स्वतः कर्ण तरी होता कीं नाहीं शंकाच." "तें जाऊं द्या हो, त्यांत काय मोठेंसें ?" निर्लोभी व संकोची वृत्तीचा

आव आणून धनीराम म्हणाला. आपला यत्न यशस्वी झाल्याबद्दल मनांतल्या मनांत त्याला फार आनंद झाला.

जेवणें आटोपलीं. दोघे पानसुपारी खात पुन्हां ओटीवर येऊन बसले. पुन्हां भटजी आले. या वेळीं त्यांच्या हातांत एक तबक होतें. म्हणाले–"प्रसाद घेऊन आलों आहें!" "याया! आटोपला वाटतें अभिषेक असें म्हणत धनीराम भटजींबरोबर घरांत गेला." आंत गेल्याबरोबर धनीरामानें आपल्या नोकराची पाठ थोपटली. म्हणाला– "काय बेमालूम कार्य आटोपलेंस?"

नोकर म्हणाला–"मालक! आपलें मीठ खातों आहें. एवढें देखील केलें नाहीं तर कसें चालेल? हे घ्या आपण दिलेले पांचशें मोती!" धनीराम चकित होऊन म्हणाला– "पांचशें!! अरे मी तर दहा वेळां शंभर शंभर मोती दिले!" "मालक मी त पांचदांच आलों व एकूण पांचशेंच घेतले आपल्या हातून." नोकर म्हणाला.

"खोटें नको बोलूस! पोलीस ठाण्याव जायचें आहे वाटतें तुला?" धनीरामानें विचारलें.

तितक्यांत दयारामानें आंत येत म्हटलें– "तुमचा नोकर खोटें नाहीं खरेंच बोलतो आहे! बाकी पांचशें मोती हे घ्या! माझ्या नोकरानें आणून दिले आहेत!"

धनीराम आश्चर्यानें डोळे फाडून दयारामच्या तोंडाकडे पाहूं लागला. दयाराम म्हणाला–"पांच वेळां माझा नोकर आला होता." दयाराम मोत्यांची पिशवी ठेवून, धनीरामाला जास्त लज्जित करणें बरोबर होणार नाहीं असा विचार करून कांहीं एक बोलल्याशिवाय निघून गेला.

लांडग्याचा उपवास

एका रानांत एक लांडगा रहात असे. तो आपल्या कळपाबरोबर रहात नसे. कळपांत असेपर्यंत त्याला पोटभर खायला मिळे. पण कळप सोडल्यापासून त्याची उपासमार चालू होती. कारण एकट्यानें शिकार करणें त्याला साधलें नाहीं.

दोनतीन दिवस उपाशीच त्याला झोपावें लागलें. तिसऱ्या दिवशीं स्वप्नांत त्यानें कित्येक जनावरें ठार केलीं व त्यांना खाऊन टाकलें.

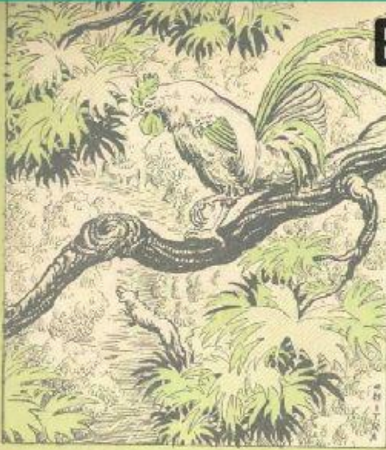
झोप मोडली तेव्हां तो आनंदानें विचार करीत उठला कीं आज पोटभर खायला मिळणार. नाहीं तर या स्वप्नाचा दुसरा काय अर्थ असणार?

तो शिकारीसाठीं निघाला. थोड्या अंतरावर त्याला एक बकरी आपल्या पिलांबरोबर चरत असलेली दिसली. जिभल्या चाटीत तो तिच्याजवळ गेला व म्हणाला– "ए बकरे! तूं पिलांचा निरोप घे लवकर मी त्यांना व तुला खाणार आहें."

बकरी म्हणाली–"होय का बाबा! तर मग आम्हांला देवाची प्रार्थना करून तरी घेऊं दे! प्रार्थना करून आम्ही मरायला तयार होतों."

लांडग्यानें त्यांना परवानगी दिल्यावर बकरी व पिलें गुडघे टेंकून "बें....बें...." करूं लागलीं. त्यांचा आवाज धनगराच्या कुत्र्याच्या कानावर पडला. तो धांवत त्या बाजूला आला. त्याला पाहून लांडग्यानें पाय काढला. मनांत विचार करूं लागला– "किती मूर्ख आहें मी. तोंडांतलें सावज आपल्या मूर्खपणामुळें घालवून बसलों."

असला मूर्खपणा करून भागावयाचें नाहीं, असा विचार करून तो आणखी थोडा पुढें निघून गेला. अगदीं समोर त्याला

एक छान लठ्ठ कोंबडा दिसला. त्याच्या अंगावर धांवला. जवळ जाऊन म्हणाला– "किती दिवसापासुन उपाशी आहें मी! पण देवाच्या दयेनें माझें जेवण स्वतःच्या पायानें माझ्या समोर चालत आलें आहे"

"असें होय! मला खाऊन आपली भूक भागव! मला एकदां पोटभर आखून घेऊं दे!" कोंबडा म्हणाला.

"या गप्पा नाहीं चालायच्या माझ्या जवळ. ओरडून चारसहा कोंबड्यांना जमा करणार आहेस वाटतें? तें नाहीं चालायचें!" लांडगा म्हणाला.

"अरे वेड्या! माझें आरवणें ऐकून कोंबडे कां येतील? कोल्ह्यालांडग्यांची जात वाटली होय तुला? बरें तर, तूं मला कोणत्या बाजूनें खाणार? चोंचीकडून खाऊं लागलास तर चोंच बोचेल!" कोंबडा म्हणाला.

"मी शेपटी कडून खाणार आहें!" लांडगा म्हणाला. लांडग्यानें शेपटी तोंडांत धरल्या बरोबर कोंबड्यानें ती हलवली. शेपटीचा पंख घशाला लागल्यामुळें लांडग्याला ठसका लागला व तो खोकूं लागला. ती संधी साधून कोंबडा उडून उंच झाडावर जाऊन बसला.

काय मूर्ख आहें मी! कोंबड्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून मी त्याची शेपटी आधीं खाऊं लागलों व तोंडांत आलेलें सावज घालवून बसलों. तर मग मला आज देखील उपाशी मरावें लागणार कीं काय? प्रयत्नांती परमेश्वर! प्रयत्न सोडून भागणार नाहीं. असा विचार करीत तो थोडें अंतर चालत गेला. समोर त्याला एक घोडी आपल्या गोजिरवाण्या शिंगराबरोबर चरत असलेली दिसली. जिभल्या चाटीत तो पुढें गेला व म्हणाला–"ए घोडे! आज मी तुम्हां दोघांचा फराळ करणार आहें!"

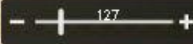
"मला व माझ्या शिंगराला तूं खाणार? परवानगी घेऊन आला आहेस का माझ्या मालकाची? कारण माझ्याजवळ एक आज्ञापत्र आहे कीं, जो कोणी मला खाईल त्याला ठार करून गिधाडांसमोर त्याला फेंकून देण्यांत येईल." घोडी म्हणाली.

लांडग्यानें चकित होऊन विचारलें– "आज्ञापत्र! कोठें आहे? पाहूं दे!"

"दाखवितें!" असें सांगून घोडीनें आपला पाय उचलीत म्हटलें–"माझ्या खुरांत आहे तें." असें सांगून घोडीनें आपला पाय वर केला. लांडगा जमिनीवर डोकें टेंकून आज्ञापत्र पाहूं लागला. घोडीनें त्याच्या तोंडावर आपला पाय ठेवून जोरानें दाबला. लांडगा असह्य वेदनेमुळें ओरडत बेशुद्ध होऊन पडला. घोडी आपल्या शिंगराबरोबर पळून निघून गेली.

शुद्ध आल्यावर लांडगा मनांतल्या मनांत म्हणूं लागला–"माझ्यासारखा मूर्ख मीच. दोनदां फंसलों पण अक्कल नाहीं आली. विचार करीत तो थोडें अंतर आणखी पुढें गेला. समोर त्याला एक एडका दिसला. त्याला पाहून तो म्हणाला–"एडक्या! तुला मी खाणार आहें. कळलें का? अशी

भूक लागली आहे कीं तुझें मांसच काय, हाडें, चामडें व केस देखील सोडणार नाहीं."

"खा बावा! माझा जन्मच त्या साठीं झाला आहे. तूं नाहीं खालेंस तर दुसरा कोणीतरी मला मारून खाईल. तुला भूक सुद्धां लागली आहे. म्हणून तुझ्या पोटीं गेलों तर मला पुण्यलाभ तरी होईल. मी स्वतःच तुझ्या पोटांत शिरायला तयार आहें. तुला व्यर्थ श्रम कशाला? तूं आ करून तोंड उघडून बस! मी तुझ्या तोंडांत स्वतःच शिरतों." बोकड म्हणाला.

लांडगा तोंड उघडून बसला. विचार करूं लागला, काय मूर्ख आहे हा एडका! एडका खालीं डोकें करून दुरून जोरानें धांवत आला आणि इतक्या जोरानें त्यानें लांडग्याला ढुशी दिली कीं लांडगा रक्तबंबाळ होऊन जमिनीवर लोळूं लागला. थोड्या वेळानें अंग झाडून पुन्हां उठून उभा राहिला. एका झाडाला टेंकून बसला व विचार करूं लागला, माझ्या पाठीस शनि लागलेला दिसतो आहे. माझी ही साडेसाती संपेल तेव्हां खरी! रात्रीं किती छान स्वप्न पडलें. आज वाटलें होतें कीं इतक्या दिवसांच्या उपासाचें पारणें फिटेल. देवानें सावजामागून सावजें पाठवून दिलीं. पण थोडी अकल कां नाहीं पाठवून दिली. आतां आपली शेपटी कापून घेऊन तोंड लपविण्याशिवाय काय उपाय उरला आहे? लांडगा असा विचार करीत असतां त्याच्या मागून एक शिकारी आपला परशु घेऊन आला व त्यानें जोरानें आपला परशु उचलून लांडग्यावर मारला. पण वार चुकून तो शेपटीवर जाऊन पडला. शेपटी तुटली व लांडगा रानांत पळून गेला.

तीन प्रवीण

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरचें प्रेत काढून खांद्यावर घेतलें आणि स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! मलाच कंटाळा आला आहे. तुला कसा येत नाहीं कोण जाणें. तुझें थोडें तरी मनोरंजन व्हावें म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतों. ऐक." त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

अंग देशांत वृक्षपुर नांवाचें एक गांव होतें. त्या गांवीं विष्णुस्वामी नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. तो श्रीमंत होता व विद्वान पण होता. त्याला तीन मुलगे होते. तिघे गुणी होते. प्रत्येक मुलगा एकेका विद्येंत प्रवीण होता.

मोठा मुलगा, जेवणांत कांहीं दोष असेल तर तो ओळखत असे. मधला मुलगा बायकांतील वैगुण्य ओळखण्यांत निपुण होता

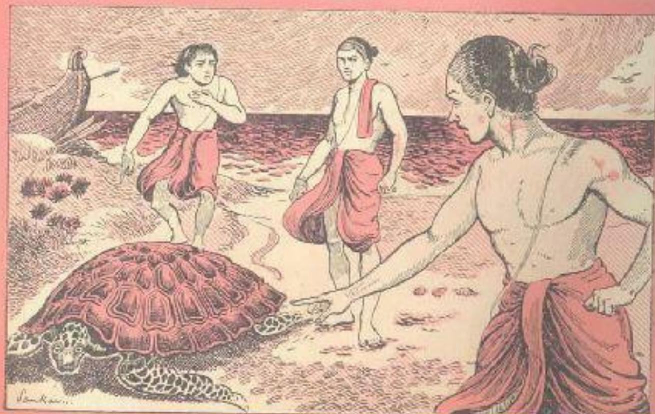
आणि सर्वांत धाकटा बिछान्यांत कांहीं दोष असेल तर तो ओळखत असे. त्याला झोंपच येत नसे त्या बिछान्यावर.

एकदां विष्णुस्वामीनें कच्छप यज्ञ करण्याचें ठरवून आपल्या तिघां मुलांना समुद्रांतलें एक कांसव धरून आणायला सांगितलें. तिघे समुद्रकिनाऱ्यावर गेले व परिश्रम करून त्यांनीं एक कांसव धरलें. आतां तें घरीं घेऊन जावयाचें होतें. मोठा भाऊ आपल्या दोघां धाकट्या भावांना म्हणाला–"तुमच्यापैकीं कोणीतरी हें घेऊन चला घरीं. मी नाहीं हात लावणार याला."

"पण बाबांनीं तिघांना हें काम दिलें आहे. थोडें अंतर तूं घेऊन चल. आम्हीं सुद्धां थोडा हात भार लावतों." धाकटे दोघे भाऊ म्हणाले.

"मी ह्या घाणेरड्या कांसवाला हात लावला तर या जन्मांत मी अन्नाला शिवूं शकणार नाहीं. मला जी विद्या प्राप्त आहे ती कायम रहावी म्हणून मला हें व्रत करावें लागत आहे. त्याला माझा नाइलाज आहे." मोठा भाऊ म्हणाला.

मधला भाऊ म्हणाला–"आपल्या विद्येचा एवढा टेंभा मिरवण्याची कांहीं गरज नाहीं.

मी सुद्धां एक विद्या प्राप्त केली आहे. तिच्या रक्षणासाठीं मला देखील व्रत पाळावें लागतें."

धाकट्या भावानें तसेंच उत्तर दिलें. कांसवाला कोणी उचलून न्यावें या एका गोष्टीवर तिघांचें भांडण इतकें विकोपाला गेलें कीं, तिघांनीं राजाकडे जाऊन न्याय करून घ्यायचें ठरविलें.

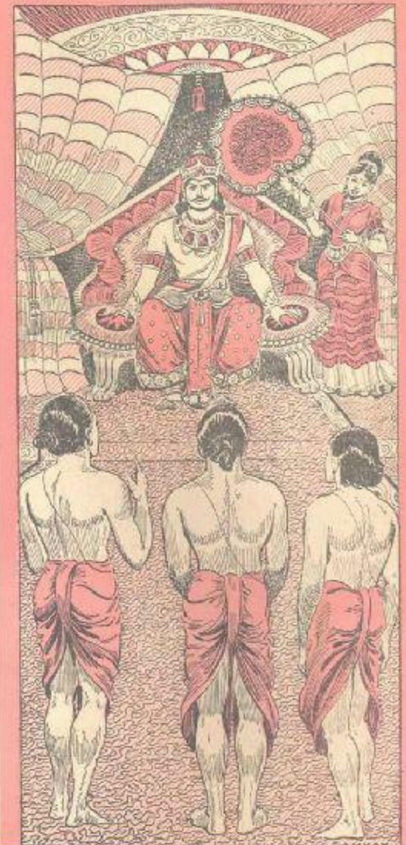
त्या गांवाचें नांव विटंकपुर होतें. तेथें प्रसेनजित नांवाचा राजा राज्य करीत असे. राजानें त्यांना आदरपूर्वक बोलावून येण्याचें कारण विचारलें.

मोठ्या भावानें कारण सांगून निवेदन केलें कीं, मीं कित्येक वर्षें तप करून एक विद्या संपादन केली आहे. उत्तमांत उत्तम व स्वादिष्ट पक्वान्नांत काय दोष आहे हें मी सांगूं शकेन.

दुसरा म्हणाला–"मला स्त्रियांतले अज्ञात असें वैगुण्य कळतें."

तिसरा म्हणाला–"बिछान्यांत कांहीं दोष असेल तर तो मी ओळखूं शकतों."

नंतर तिघांनीं विचारलें आमच्या तिघां पैकीं कोणाची विद्या मोठी आहे हें आपण सांगावें.

तिघांचें बोलणें ऐकून राजानें विचार केला. यांच्या विद्येची परीक्षा करून पाहणें बरें. त्या शिवाय न्याय देतां येणार नाहीं. म्हणून त्यानें तिघांना आपल्या बरोबर जेवायला बोलाविलें.

राजाच्या पंक्तीला तिघे जेवायला बसले. भात वाढून झाल्यावर वरण आलें. मोठा भाऊ म्हणाला—"मला हें नको. परत घेऊन जायला सांगा. मला यांत हाडांचा वास येत आहे."

सर्वांनीं वरण वाढून घेतलें. कोणाला वास आला नाहीं. चवकशी करतां असें कळलें कीं ज्या शेतांत तुरी लावण्यांत आल्या होत्या त्या शेतांत शेणखताबरोबर हाडांचें खत पण घालण्यांत आलें होतें. तें ऐकून राजा थक्क झाला. त्यानें मोठ्या भावाच्या त्या विद्येची मुक्त कंठानें प्रशंसा केली.

जेवणें आटोपल्यावर तिघे विश्रांति घेण्या साठीं गेले. कांहीं हवें आहे का चवकशी करण्यासाठीं दुसऱ्या भावाकडे एक दासी आली. तिला येत असलेली पाहून दुसरा भाऊ ओरडला, "बाहेरूनच बोल. मला बकरीचा वास येत आहे. राजाला ऐकून

आश्चर्य वाटलें. चवकशी करतां कळलें कीं त्या दासीची आई अंगावरचें दूध तुटल्यावर मुलीला बकरीचें दूध पाजीत असे. त्याचा असा प्रभाव पडला. तें ऐकून राजा चकित झाला. त्यानें दुसऱ्या भावाच्या विद्येची पण फार स्तुति केली.

त्या दिवशीं रात्रीं राजानें धाकट्या भावाला झोंपण्यासाठीं बिछाना तयार करविला. नोक-रांना सांगितलें होतें कीं बिछान्यांत थोडा देखील दोष राहतां कामा नये. म्हणून नोकरांनीं प्रथम पलंग साफसूफ केला, त्यावर सात मोठमोठ्या गाद्या घातल्या. त्यावर दुधा सारखा स्वच्छ पांढरा पलंगपोस घातला.

बिछाना घालून झाल्यावर त्यांनीं धाकट्या भावाला झोंपायला सांगितलें. तो झोंपला. तासाभरानें तो दचकून उठला व मोठ्यानें ओरडूं लागला—"या बिछान्यांत केस आहे. मला बोचतो आहे. पहा माझ्या अंगावर केवढा वण आहे तो."

लोकांनीं जवळ येऊन पाहिलें तर खरोखरच एक मोठा वण त्याच्या अंगावर दिसला व तो केसाचाच होता.

तें ऐकून राजा धांवत आला. त्याच्या बरोबर दोघे भाऊ पण आले. राजानें

नोकरांकरवीं सातहि गाद्या तपासून पाहिल्या. त्यांत एकहि केस दिसला नाहीं. पण पलंगावर एक केस होता. तो केस अंगावर उठलेल्या वणासारखाच होता. तो कोणा तरी नोकराचा केस होता. गाद्या घालतांना पडला असावा. तें पाहून राजाला आश्चर्य वाटलें व त्यानें धाकट्या भावाच्या विद्येची पण वाखाणणी केली.

दुसऱ्या दिवशीं तिघे भाऊ राजाकडे गेले व म्हणाले–"महाराज! आपण आमच्या विद्येची परीक्षा करून पाहिली आहे आतां आमच्या पैकीं कोणाची विद्या श्रेष्ठ याचा निर्णय द्यावा." पण राजा विचारांत पडला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें राजाला विचारलें–"राजा! तूंच सांग कीं तुझ्या मतें त्या तिघांपैकीं कोणाची विद्या श्रेष्ठ ठरेल व कां? या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर लक्षांत आहे ना काय परिणाम होईल तो?"

विक्रमार्क म्हणाला–"मोठ्या व मधल्या भावांची विद्या खरी आहे कीं खोटी ह्याचें प्रत्यक्ष प्रमाण कांहींच नाहीं. त्यांनीं कल्पनेनें किंवा पूर्वीपासून माहिती काढून आपल्या विद्येचा चमत्कार दाखविला असेल. पण सर्वांत धाकट्याच्या विद्येचें तसें म्हणतां येणार नाहीं. त्याच्या विद्येविषयीं मला थोडा देखील संशय वाटत नाहीं. कारण सातसात गाद्यांखालीं पडलेल्या एका केसाचा वण प्रत्यक्ष डोळ्यांना दिसत होता. तो कल्पनेचा खेळ किंवा अंदाज नव्हता. प्रत्यक्ष सत्य होतें. म्हणून माझ्या मतें त्याची विद्याच खरी होती.

अशाप्रकारें राजाचें मौन भंग झाल्याबरोबर वेताळ नाहींसा झाला व पुन्हां झाडावरच्या फांदीवर जाऊन लटकूं लागला.

✻ सुवर्णहस्त ✻

फार पूर्वीं दक्षिणेकडील सुप्रसिद्ध मदुरा नगरींत पांड्य राजा राज्य करीत असे. तो एक प्रजावत्सल राजा होता. त्याच्या राज्यांत सर्वदा सुख व शांति नांदत असे. त्या काळांतलें तें एक रामराज्यच जणुंकाहीं होतें. राज्यांत प्रजेला कांहीं कष्ट होऊं नये म्हणून राजानें गुप्तचर नेमले होते. हे गुप्तचर प्रजेला कांहीं कष्ट असेल तर त्याची माहिती राजाकडे पोंचती करीत व प्रजेचें गाऱ्हाणें येण्या पूर्वींच राजा योग्य ती व्यवस्था करीत असे. राजा स्वतः देखील वेष पालटून राज्यांत फिरत असे व प्रजेच्या सुखासाठीं झटत असे.

एके दिवशीं राजा रात्रीं वेष पालटून फिरत असतां सुमारें १०-११ वाजतां एका ब्राह्मणाच्या घरीं कोणी बाई रडत असल्याचा आवाज त्याला ऐकूं आला. कोणी तरी त्या बाईची समजूत घालीत आहे हें देखील राजानें ऐकलें. राजा भिंती आड उभा राहून त्यांचें बोलणें ऐकूं लागला.

तें एका ब्राह्मणाचें घर होतें. घरांत फक्त नवरा बायकोच होतीं. कोणी मूलबाळ नव्हतें. दुसऱ्या दिवशींच ब्राह्मणाला कांहीं कामानिमित्त काशीला जावयाचें होतें. तो येईपर्यंत एकटीनें कसें रहावयाचें हा विचार करून ती बाई रडत होती.

"मी पुढल्या अमावास्येला नक्की परत येतों. घरांत लागणारें सर्व समान मी आणून ठेवलेंच आहे. मग तुला कसली काळजी? वेळ प्रसंग आला म्हणजे एकटीनें नको का रहायला?" नवरा समजूत घालीत होता.

"घरांत लागणारें सामान कोण आणील याची काळजी नाहीं मला. मी बाई माणूस व पुन्हां एकटी म्हणून भीति वाटते. एक

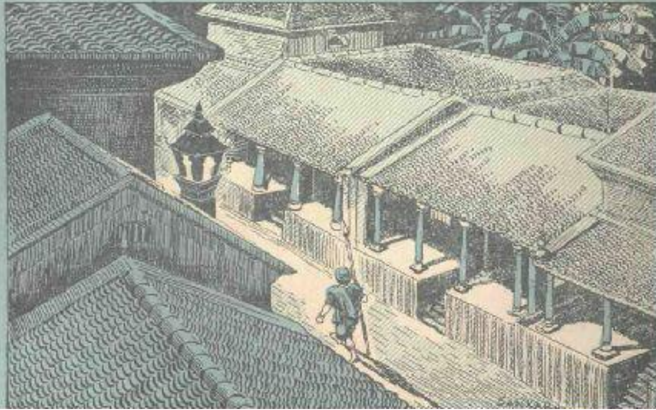
दोन दिवस नाहीं, चांगलें दोन पंधरवडे एकटीनें रहावयाचें. कोणी घरांत शिरला तर मी काय करूं ?" बायको म्हणाली.

"वेडी आहेस तूं ! पांड्य राजाच्या राज्यांत चोरी करायला कोण येईल ? कधीं राज्यांत चोरी झालेली तूं ऐकली आहेस का ? जो राजा इतक्या मोठ्या राज्याचें रक्षण करीत आहे. तो तुझें रक्षण नाहीं का करणार ? खुळेपणा सोडून दे पाहूं !" नवरा म्हणाला.

दोघांचें बोलणें राजा लक्ष देऊन ऐकत होता. पण तो कांहीं बोलल्याशिवाय निघून गेला. दुसऱ्या दिवशीं तो ब्राह्मण काशीला निघून गेला.

त्या दिवशीं रात्रीं राजा त्या गल्लींत पुन्हां वेष पालटून आला आणि रात्रभर घराच्या आसपास गस्त देत राहिला. पुढें रोज पहारा देऊं लागला.

होतां होतां एक महिना निघून गेला व अमावास्या आली. त्या दिवशीं देखील राजा गस्त देण्यासाठीं आला. त्याला घरांत कोणी तरी बोलत असल्याचा भास झाला. जवळ जाऊन त्यानें कानोसा घेतला. त्यानें दरवाज्यावर थाप दिली. परंतु दाराच्या

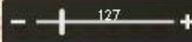

फटींतून त्याला नवरा बायको बोलत असलेली दिसली. कोणी परपुरुष घरांत शिरलेला नाहीं या गोष्टीची खात्री त्यानें करून घेतली. पण त्यानें विचार केला की आपण दरवाजा ठोठावला ही चूक झाली. कारण त्या ब्राह्मणाच्या मनांत असा संशय येणें शक्य आहे कीं त्याच्या बायकोकडे मधून मधून कोणीतरी येत असावा. ही चूक सुधारण्याच्या हेतूनें त्यानें गल्लींतल्या आणखी कांहीं घरांचे दरवाजे ठोठावले व काळोखांत नाहींसा झाला.

दरवाजा कोणी ठोठावला हें पाहण्यासाठीं प्रत्येक घरांतली बायकापुरुष मंडळी चकित होऊन बाहेर आली. सर्वांना वाटलें कीं हें चोराचें काम असावें. त्या गल्लींतच नव्हें, तर राजधानींत कोठेंहि पूर्वी तसें कधीं झालें नाहीं. म्हणून सर्वांनीं राजाकडे जाऊन तक्रार करण्याचें ठरविलें.

दुसऱ्या दिवशीं सर्व लोक राजदरबारीं आपापली तक्रार घेऊन गेले. म्हणाले– "महाराज ! आपल्या राज्यांत आम्ही सर्व सुखी आहों. पण आज अशी एक घटना झाली आहे कीं त्यामुळें आम्हांला भय वाटूं लागलें आहे. आपल्या कीर्तीला बट्टा लागेल. म्हणून आम्हीं आपणांकडे गाऱ्हाणें घेऊन

आलों आहों. कोणीतरी चोर काल रात्रीं अपरात्रीच्या वेळीं आमच्या गल्लींत शिरला आणि त्यानें आमचें दार ठोठावलें आहे. आम्ही जागे होऊन बाहेर येऊन पाहतों तर कोणी नाहीं. खात्रीनें कोणीतरी पक्का चोर असावा. तरी आपण चवकशी करून चोराला योग्य दंड द्यावा."

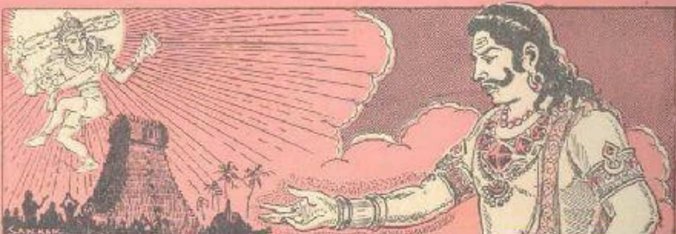
राजानें पंतप्रधानांकडे वळून विचारलें—"ह्यांनीं वर्णन केलेला अपराध कोणी केला असेल तर त्याला तुमच्या मतें काय शिक्षा द्यावी?"

पंतप्रधान कांहीं विचार करून उत्तर देणार तेवढ्यांत तक्रार घेऊन आलेले नागरिक म्हणाले—"त्याचा उजवा हात कापून टाकावा, महाराज! ह्या अपराधाला दुसरा दंड नाहीं." पंत प्रधानांनीं पण त्याला दुजोरा दिला.

राजानें लगेच आपली कट्यार काढली व डाव्या हातानें स्वतःच उजवा हात कापून टाकला. नंतर त्यानें त्या रात्रीं घडलेलें खरें वृत्त वर्णन केलें. तें ऐकून प्रजा फार दुःखी झाली. या सद्विचारी राजानें त्या ब्राह्मण कुटुंबाच्या हितासाठींच सर्वांचे दरवाजे ठोठावले होते तर! केवढी मोठी चूक झाली?

नंतर त्यांनीं एक सोन्याचा हात तयार करून राज्याच्या उजव्या हाताच्या जागीं बसविला. नंतर सुंदरेश्वरस्वामी नांवाच्या देवाल्यांत जाऊन शंकराचा धांवा केला कीं, देवा, आमची चूक पोटांत घेऊन राजाचा हात राजाला परत दे. देवानें राजाचा हात जशाचा तसा करून दिला.

सोन्याचा हात बसवून घेणारा तो राजा सुवर्ण हस्त पांड्य राजा या नांवानें आजपर्यंत इतिहासांत प्रसिद्ध आहे.

आंधळा कारभार

एकाकाळीं हैद्राबाद शहरानजीकच्या एका खेड्यांत शकूर नांवाचा एक गरीब मुसलमान रहात असे. त्यानें हैद्राबादला जाऊन नोकरी करण्याचें ठरविलें. त्याकाळीं दोन तीन रुपये पगारांत देखील एका कुटुंबाचा उदरनिर्वाह छान चालत असे.

शकूरनें हैद्राबादला येऊन नोकरीकरितां पुष्कळ प्रयत्न केला. पण नोकरी मिळाली नाहीं. त्यानें कित्येक अर्ज टाकले. पण मोठ्या वशिल्याशिवाय त्याला नोकरी कोण देणार? त्याचे सर्व अर्ज कचऱ्याच्या टोपलींत जाऊन पडले.

पण हैद्राबादलाच राहून पोट भरायचें असें मनाशीं ठरवून त्यानें एक युक्ति काढली. त्या कामांत तुरुंगवास व फांशीची शिक्षा होणें सुद्धां शक्य होतें, पण नशिबाची परीक्षा पहावयाचीच असा मनाचा निश्चय करून त्यानें धाडस केलें. तो एका मोहर करणाऱ्याकडे गेला व एक मोहर तयार करवून घेतली. ती घेऊन तो कोर्टाच्या कचेरीच्या दरवाज्यांत समोर एक टेबल व दऊत टाक ठेवून बसूं लागला. कोणी अर्ज घेऊन आला कीं, तो त्याच्याकडून एक पैसा वसूल करून घेई व अर्जावर मोहर लावून आंत पाठवी.

लोकांना वाटे कीं, सरकारनें ही नवी व्यवस्था केलेली दिसते आहे. कोणी फारशी चवकशी केली नाहीं. लोक एक पैसा देऊन व आपल्या अर्जावर मोहर लावून घेऊन कोर्टांत अर्ज दाखल करूं लागले. कोर्टांतल्या एकाहि अधिकाऱ्यानें फिकर केली नाहीं कीं, ही नवीन मोहर कसली. असें महिना पंधरा दिवस चालू होतें. शेवटीं तो एक प्रघातच पडून गेला. शकूरला पुष्कळ प्राप्ति होऊं लागली. पण त्याला भीति पण वाटूं लागली

कीं, जर हें रहस्य कोणाला कळलें व चवकशी झाली तर फांशी होईल.

म्हणून त्यानें दुसरा एक उपाय केला. तो एका पैशाऐवजीं दोन पैसे वसूल करूं लागला. त्यांतला एक पैसा निराळा ठेवूं लागला.

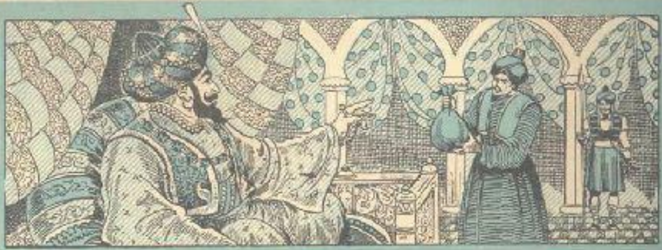
होतां होतां दहा वर्षें लोटलीं. पण एका दिवशीं कांहीं कारणानें शकूर कोर्टासमोर जाऊं शकला नाहीं. त्या दिवशीं अर्जावर त्याची मोहर नव्हती. कारकुनानें अर्ज स्वीकारला नाहीं. ही गोष्ट मोठ्या अधिकाऱ्यांच्या कानावर पोंचली. त्यांनीं मोहर कसली व लावणारा कोण याची चवकशी सुरू केली.

जुने अर्ज काढून मागवून तपासून पाहिले. त्यांवर लिहिलें होतें, "आंधळें सरकार पितळी दरवाजा, शकूर मुद्दरा." ही गोष्ट नबाबाच्या कानावर गेली. त्यानें शकूरला धरून आणण्यासाठीं हुकूम केला. शिपायांनीं शकूरला हजर केलें. केव्हांतरी रहस्य स्फोट होणार हें त्याला माहीत होतेंच. म्हणून तो जमा केलेले पैसे बरोबर घेऊन नवाबासमोर हजर झाला.

नवाबानें त्याला विचारलें—"तुला ही मोहर लावून पैसे वसूल करण्याचा अधिकार कोणी दिला?"

शकूरनें कांहीं लपवालपव केल्याशिवाय खरें खरें सर्व सांगितलें आणि म्हणाला—"सरकारचे म्हणून तीस हजार रुपये मी निराळे काढून ठेवले होते ते घेऊन आलों आहें." असें सांगुन त्यानें तीस हजार रुपयांची थैली नबाबासमोर ठेवली.

नबाबानें त्याच्या चातुर्याचें कौतुक करून त्याला त्याच नोकरीवर नेमलें. फक्त त्या मोहरेवर कोरलेल्या शब्दापैकीं 'आंधळें' हा शब्द काढून टाकला. सरकारला प्राप्ति होऊं लागली व शकूरला नोकरी मिळाली.

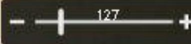

एके दिवशीं कांहीं गवळणी दूध दही विकून घरीं परत जात होत्या. एका घरीं शास्त्रीबुवा ओसरींत बसून पुराण वाचीत होते. उभ्या राहून पुराण ऐकायला त्यांना वेळ नव्हता. पण शास्त्रीबुवांनीं सांगितलेली एक गोष्ट मात्र त्यांच्या कानावर छान पडली. शास्त्रीबुवा म्हणाले—"ॐ, ह्या एका अक्षराचा उच्चार श्रद्धा व भक्तिपूर्वक केला तर महासागर देखील पायीं चालून पार करणें शक्य आहे!"

गवळणींच्या मनावर शास्त्रीबुवांच्या त्या वाक्याचा ठसा उमटला. प्रत्येक शब्द त्यांना खरा वाटला. रोज नदी पार करतांना तरीवाल्याला चार पैसे द्यावे लागत होते. शास्त्रीबुवाच सांगत आहेत तेव्हां ॐ अक्षराचा उच्चार करून नदी पार करतां आली तर नावेची काय गरज? रोजचे चार पैसे तरी वांचतील. शास्त्री बुवांच्या बोलण्यावर गवळणींचा पूर्ण विश्वास बसला.

त्या दिवशीं त्या नदी काठीं पोंचल्यावर डोळे मिटून "ॐ" म्हणाल्या व नदींत उतरल्या आणि खरोखरच त्या नदीपार चालत गेल्या. त्या दिवसापासून गवळणींचा एक पैसादेखील नावेखातर खर्च झाला नाहीं. रोज त्या नदी पार करून शास्त्रीबुवांच्या गावीं येत व पुन्हां पायींच नदी पार करून जात. एक महिना झाला. गवळणी आपसांत बोलत—"शास्त्रीबुवांच्या कृपेनें आपले चार पैसे वाचूं लागले. नदी पार करण्याचें हें रहस्य त्यांनीं आम्हांला सांगितलें नसतें तर आपण नदी पलीकडे पैशाशिवाय जाऊं शकलों असतों का? शास्त्रीबुवाचे आभार मानले पाहिजेत. एकदां त्यांना आपल्या गांवीं बोलावून घेऊन

जाऊन शिधा दक्षिणा देऊन त्यांचा सत्कार केला पाहिजे.

गवळणींनीं त्या प्रमाणें एके दिवशीं शास्त्रीबुवांना आपल्या गांवीं बोलाविलें. शास्त्रीबुवांनीं होकार दिला. एक गवळण त्यांना बोलावून घेऊन यायला शास्त्रीबुवांच्या गांवीं गेली. शास्त्रीबुवा गवळणीबरोबर नदी किनाऱ्यावर आले. शास्त्रीबुवा काठावर उभे राहून नाव येण्याची वाट पाहूं लागले.

त्या गवळणीनें त्यांना विचारलें—"शास्त्री बुवा, चला ना! थांबलांत कां?"

"नाव तर येऊं दे!" शास्त्रीबुवा म्हणाले.

"कां? पायीं पार करतां येणार नाहीं का? चला ना!" ती गवळण म्हणाली आणि पाण्यांत उतरली. पण शास्त्रीबुवा तिच्या पाठोपाठ पाण्यांत उतरले नाहींत. तें पाहून ती परतली व विचारूं लागली— "तुम्हीच ना पुराण सांगत असतां. म्हणालां होतां कीं, श्रद्धा व भक्ति पूर्वक "ॐ" अक्षराचा उच्चार केल्यास महासागर देखील पायीं पार करणें शक्य आहे? आपण म्हटल्याप्रमाणें आम्ही गवळणी रोज पायींच नदी पार करतों. मग आपल्याला नावेची गरज कां भासावी? आश्चर्य वाटतें आम्हांला!"

"असें होय? तर मी सुद्धां "ॐ" चा उच्चार करून पाण्यांत उतरतों." शास्त्रीबुवा म्हणाले. नंतर त्यांनीं कमरेला एक दोरी बांधली व दोरीचें दुसरें टोक काठावरच्या लोकांच्या हातांत देत म्हणाले—"मी बुडूं लागलों तर मला वर काढा."

पण शास्त्रीबुवांचा 'ॐ' अक्षराच्या उच्चारावर पूर्ण विश्वास नव्हता, म्हणून ते बुडाले व लोकांनीं त्यांना वर ओढून काढलें.

ध्वनि - भय

आजोबा चांदण्या रात्रीं बाहेर पडवींत आराम खुर्चीवर येऊन बसले. मुलें घोळका करून त्यांच्या चारी बाजूला बसली. संवयी प्रमाणें आजोबांनीं कांहींच श्लोक म्हटला नाहीं. जणुं कांहीं आजोबांनीं मुलांची सत्वपरीक्षाच पाहायचें ठरविलें होतें. मुलें अगदीं गप्प बसून आजोबा कोणता श्लोक म्हणतात याची उत्सुकतेनें वाट पहात होतीं.

इतक्यांत झाडावरच्या फांदीवर पंख फड-फडल्याचा आवाज ऐकून मुलें—"काय आहे तें?" विचारूं लागलीं. पुष्कळ तर्कवितर्क करूं लागलीं. आजोबांनीं नाकपुड्यांत तपकीर कोंबीत हा श्लोक म्हटला—

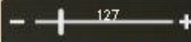
"शब्द मात्रान्नभेतव्य
मज्ञात्वा शब्द कारणं;
शब्दहेतुं परिज्ञाय
सुमन्त्रो गौरवं गतः।"

आणि मुलांनीं कांहीं विचारल्याशिवाय स्वतःच म्हणाले—"तुम्हांला या श्लोकाचा अर्थ हवा असेल नाहीं? बरें ऐका, सांगतों. याचा अर्थ असा आहे कीं, नुसता आवाज ऐकून त्या आवाजाचें कारण जाणल्याशिवाय घाबरून जाणें बरें नाहीं. सुमंत्राला आवाजाचें मूळ कारण शोधून काढल्यामुळेंच आदर मिळाला."

मुलांना आनंद झाला. टाळ्या वाजवून म्हणाले—"आजोबा! आतां गोष्ट सांगा. हा सुमंत्र कोण आणि त्यानें कोणता आवाज ऐकून त्याचें काय कारण शोधून काढलें?"

"ऐका हं सांगतों गोष्ट!" असें सांगून आजोबानीं गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

श्रीपर्वत नांवाच्या प्रदेशांत ब्रह्मपुर नांवाचें एक गांव होतें. तेथें श्रीधर नांवाचा राजा राज्य करीत असे. मी मघां सुमंत्राचा उल्लेख

केला होता ना? तो होता त्याचा मंत्री. श्रीधरच्या राज्यांत जी सुख व शांति नांदत होती त्याचें खरें श्रेय या मंत्र्यालाच होतें.

बरं मग, एकदां काय झालें, गांवांत अशी बातमी पसरली कीं घंटाकर्ण नांवाचा राक्षस श्रीपर्वतावर आलेला आहे. नुसती बातमी नव्हती उडाली, खरोखरच घंटेचा आवाज ऐकूं येई व लोक घाबरून जात. घंटाकर्णाच्या भयानें लोक आपलें गांव सोडून पळून जाऊं लागले. जे लोक राहले ते नाइलाज म्हणूनच राहले.

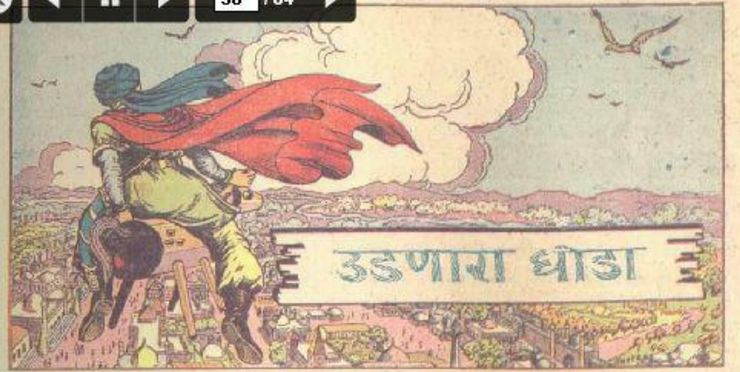
हें पाहून राजा काळजींत पडला. त्यानें सुमंत्राला बोलावून विनंति केली—"मंत्री, लोकांच्या मनांतले हें भय घालवलें पाहिजे. कांहींतरी उपाय करा."

सुमंत्रानें ती जबाबदारी स्वतःवर घेतली. मंत्री चतुर होता. त्यानें घंटेचा आवाज कोठून व कसा येतो हें स्वतः प्रथम पाहण्याचें ठरविलें. आवाज ज्या दिशेनें येत होता त्या दिशेनें मंत्री रानांत निघाला. तेथें राक्षस बिक्षस कोणी नव्हता. एक माकड रानांत हिंडत होतें. त्याच्या हातांत एक घंटा होती. ती घंटा त्याला कोठें तरी सांपडली असावी. तें चालूं लागलें कीं घंटा वाजे किंवा मधून मधून गमतीखातर तें ती वाजवी.

घंटा कां वाजत होती हें कळलें ना? सुमंत्रानें कांहीं फळें आणून माकडाला दाखवून झाडाखालीं ठेवलीं. माकड झाडाखालीं उतरून आलें. घंटा एका बाजूला ठेवून फळें उचलून खाऊं लागलें. सुमंत्रानें घंटा उचलून घेतली. खरी गोष्ट कळल्यावर लोकांचें भय नाहींसें झालें व सुमंत्र मंत्र्याचा आदर त्यांच्या मनांत वाढला.

म्हणून नुसता आवाज ऐकून भिऊं नये. आवाज कोठून व कां येत आहे. ह्याचा पत्ता लावावा." आजोबांनीं गोष्ट संपविली.

[३]

इकडे राजा आपल्या मुलीच्या लग्नाची तयारी करीत होता आणि त्यावेळीं बिचारा राजकुमार त्या वाळवंटांत राजकुमारीची वाट पहात बसला होता.

त्यानें पुष्कळ वेळ वाट पाहिली. पण राजकुमारी परत आली नाहीं. कशी येणार? तिच्या बापानें तिला कैद केलें होतें. पण ही गोष्ट राजकुमाराला माहीत नव्हती.

तो वाळवंटांत निर्जन स्थानीं बसून होता. दूरवर जिकडे पहावें तिकडे वाळवंटच वाळवंट. वाळूचे ढिगारे जागोजागीं दिसत. कोठें हिरवळ म्हणून नजरेस येईना.

त्याला भूक लागली. बसून तरी कोणाची व किती वेळ वाट पाहणार? दूर कोठें तरी ओढा किंवा तळें तर पहावें असा विचार करून तो उठला व वाळूच्या ढिगाऱ्यावर चढून दूरवर पाहूं लागला. तो अगदीं दमून गेला होता. प्रत्येक पाऊल वाळूंत घसरत होतें, म्हणून मोठ्या कष्टानें तो तासाभरांत चार फर्लांग चालून गेला. वाळूच्या एका टेकडीवर चढून त्यानें चारी बाजूला पाहिलें. दूर त्याला हिरवळ दिसली. मळा असावा असें त्याला वाटलें. बागेंत फळझाडें असतील तर भूकतहान भागवतां येईल असा विचार

करून त्यानें त्या दिशेनें जायचा विचार केला. सारी शक्ति एकवटून तो त्या बागेपर्यंत पोंचला. सूर्य डोक्यावर येऊं लागल्यामुळें तो अगदीं घामाघूम झाला होता. परंतु झाडांवर ताजीं फळें पाहून त्याला आनंद झाला. त्यानें हात जोडून देवाला नमस्कार केला आणि बागेंत शिरला. कांहीं फळें हिरवीगार होतीं तर कांहीं तांबूस. तांबूस फळांचा गोड वास सुटला होता. त्यानें मागें पुढें कांहीं पाहिलें नाहीं व झाडावर चढून भराभर हाताला आलीं तीं फळें तोडून खाऊं लागला. कांहीं फळें त्यानें खिशांत भरून घेतलीं. त्यानें पोटभर फळें खाल्लीं व झाडाखालीं आडवा झाला. उन्हांत दमून भागून आल्यामुळें जमिनीला अंग टेकल्याबरोबर त्याला झोंप लागली.

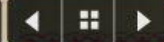
झोंपून उठल्यावर त्यानें डोक्यावर हात फिरवून तोंडावर हात फिरवला तर त्याच्या हाताला लांबच लांब केस लागले. हा काय प्रकार आहे? ही दाढी कोठून आली. आपण तीं फळें खाल्लीं त्यांचाच हा परिणाम असावा असा विचार करून तो फार दुःखी झाला. परंतु विचित्र गोष्ट अशी कीं बराच विचार करीत असतां त्याच विचारांत त्याला सपाटून भूक लागली.

पण या खेपेस फळ खाण्याची हिम्मत त्याला होईना. लाल फळें खाल्ल्याचा जो परिणाम झाला तो त्यानें अनुभवलाच होता. कदाचित हिरवीं फळें खाल्लीं तर दाढी नाहींशी होईल असा विचार करून त्यानें हिरवीं फळें खाल्लीं. हीं फळें पण गोड होतीं. त्यानें चार पांच फळें तोडून खाल्लीं आणि झाडाच्या बुंधाला टेंकून बसला. बसल्या बसल्याच त्याला झोंप लागली.

सूर्यास्ताच्या सुमारास त्याची झोंप मोडली तेव्हां काळोख पडूं लागला होता. जांभई देत तो मागें सरकला. पण त्याचें डोकें झाडाला चेकल्याशिवाय आपटल्यासारखें झालें. त्यानें हात लावून पाहिला तर डोक्याला दोन्हीं बाजूला दोन शिंगें. एवढेंच नव्हे तर त्याची दाढी देखील पांढरी झाली होती. आपल्या रूपाची कल्पना करूनच त्याच्या मनांत धडकी भरली. तो विचार करूं लागला—"माझ्या नशिबीं हें काय आलें आहे? राजकुमारी गेली ती परतली नाहीं आणि आतां परतली तरी काय उपयोग? न आलेलीच बरी. मला ती ओळखणार देखील नाहीं आणि ओळखलें तरी ती माझ्याशीं लग्न कसें करील? तिनें न ओळखलें तर माझ्याशीं ती घृणा तरी करणार नाहीं. फार तर कोणी तरी परका माणूस असेल असें समजून दूर निघून जाईल. व मी तरी कोणत्या तोंडानें तिला लग्न कर म्हणून विनवूं? मी सर्वस्वाला मुकलों—स्वदेश, राजकुमारी, लाकडी घोडा आणि शेवटीं माझें स्वतःचें रूप! तो पिसाळल्यासारखा त्या काळोखांत इकडून तिकडे आणि तिकडून इकडे भटकूं लागला. शेवटीं कंटाळून पुन्हां झाडाखालीं बसला. थोड्या वेळानें त्याला झोंप लागली.

झोपेंत त्याला एक स्वप्न पडलें, एका म्हाताऱ्या माणसानें येऊन त्याच्या पाठीवर प्रेमानें हात फिरवीत विचारलें–"बाळ! काय झालें तुला?" त्यानें त्याच्यावर ओढवलेल्या प्रसंगाचें वर्णन केलें.

म्हातारा म्हणाला–"असा हातपाय गाळून बसूं नकोस. हा सर्व भुताटकीचा परिणाम आहे. तूं लवकर येथून पाय काढ. झाडावरचीं फळें खाल्ल्यानें दाढी येते किंवा शिंगें निघतात. खालीं पडलेलीं फळें खालीस तर तुझी दाढी व शिंगें पार नाहींशी होतील."

राजकुमार दचकून जागा झाला. पण समोर कोणीच नव्हतें. तरमग हें स्वप्न होतें. तरी एक विचार त्याच्या मनांत आला,–कदाचित देवाला दया आली असेल व त्यानें स्वप्नांत येऊन मला सांगितलें असेल. असा विचार करून म्हाताऱ्यानें सांगितल्याप्रमाणें त्यानें झाडावरून खालीं पडलेलें एक फळ उचलून खाल्लें. त्याबरोबर त्याची दाढी व शिंगें उडून गेलीं त्याला आश्चर्य वाटलें. गमती खातर त्यानें कांहीं हिरवीं व कांहीं लाल फळें झाडावर चढून तोडून घेतलीं व झाडाखालीं पडलेलीं फळें पण उचलून आपल्या खिशांत भरलीं. नंतर खजुरीच्या पात्या काढून त्यानें एक लहानशी टोपली विणून घेतली आणि त्यांत तीं सर्व फळें भरून तो पुढें निघाला.

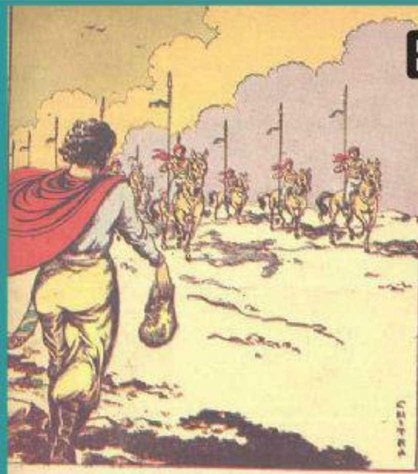
त्याला स्वदेशीं जावयाचें होतें. पण कसें जायचें! वाट फुटेल तिकडे जात रहावयाचें व नशिबाची परीक्षा पहायची? एवढेंच त्यानें ठरविलें. आतां त्याच्या मनांत त्या फळांची भीति उरली नाहीं. भूक लागली कीं फळें खायचीं. दाढी व शिंगें निघालीं कीं दुसरीं फळें खाऊन तीं नाहींशी करावयाचीं. असे चार दिवस गेले. पुढें पांचव्या दिवशीं त्याला एक रस्ता लागला. जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें त्याला.

थोड्या वेळानें एक मनुष्य खेचरावर बसून येत असलेला त्याला दिसला. राजकुमारानें त्याला विचारलें तेव्हां त्याला कळलें कीं पूर्वेकडे गेल्यास तो स्वदेशीं पोंचेल व पश्चिमेकडे गेल्यास राजकुमारीच्या देशांत पोंचेल.

आतां त्याच्या समोर प्रश्न पडला कीं स्वदेशीं जावयाचें कीं राजकुमारीच्या देशांत? लाकडी घोडा मी घालवून बसलों आहें. राजकुमारी पण कोठें गेली कोणास ठाऊक?

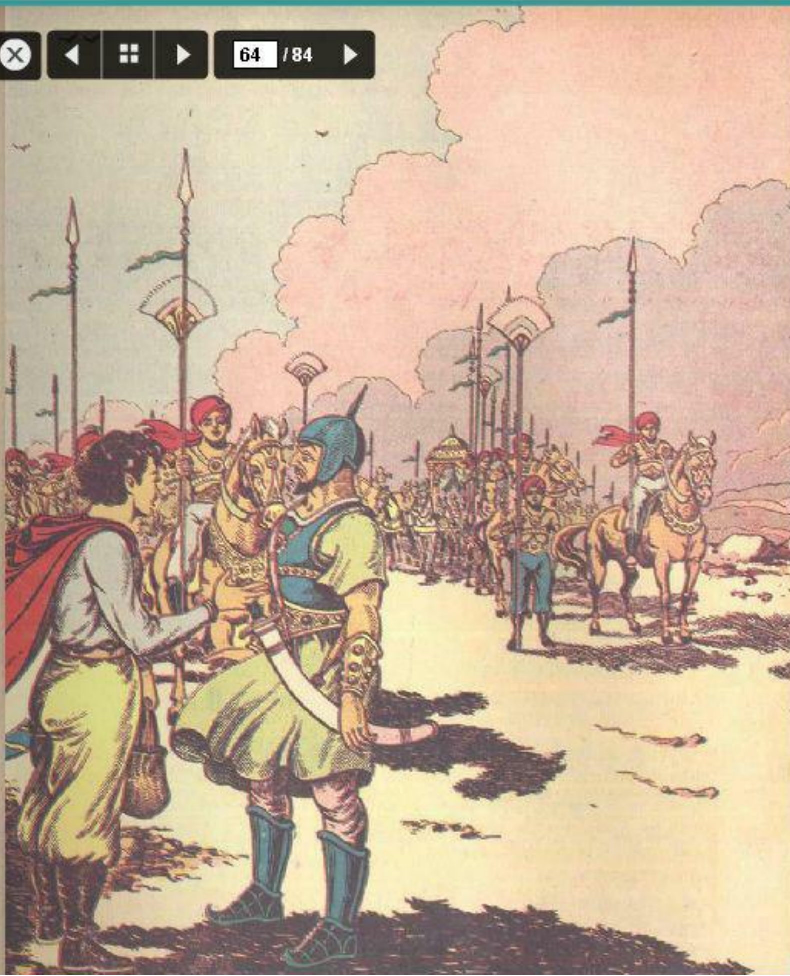
हें तोंड नेऊन कोणाला दाखवूं? काय वाटेल तें होवो, आतां राजकुमारीला घेऊनच परत जाईन, नाहीं तर या जगाचा कायमचा निरोप घेईन. असा विचार करून तो राजकुमारीच्या देशाकडे चालूं लागला.

तो थोडें अंतर चालत गेला असेल, पाठी मागून घोड्यांच्या टापांचा आवाज त्याला ऐकूं आला. त्यानें मागें वळून पाहिलें, कित्येक घोडेस्वार येत असलेले त्याला दिसले. मध्यभागीं एका मोठ्या गाडींत कोणीतरी राजपुरुष येत असावासा त्याला वाटलें. कारण त्याला मखमली झालरी होत्या. सोनेरी खिडक्या होत्या सर्वच राजघराण्याचा थाट होता. तो स्वत: एक राजकुमार असल्यानें त्याला हें कळायला वेळ लागला नाहीं कीं, कोणत्या तरी राजकुमाराची स्वारी कोठेंतरी चालली असावी.

त्या घोडे स्वारांना वाट देण्यासाठीं म्हणून राजकुमार रस्त्याच्या बाजूला उभा राहून गंमत पाहूं लागला. परंतु हें पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें कीं, त्या राजकुमाराची स्वारी एकाएकीं तो उभा होता तेथें थांबली. कां, हें त्याला कळेना. कोणी आपल्याला ओळखलें तर नसेल! हे लोक आपल्या देशांतलेच तर नसतील? निरनिराळे विचार त्याच्या मनांत येऊं लागले.

इतक्यांत घोडेस्वारांच्या नायकानें त्याच्या जवळ येऊन त्याला विचारलें, तूं फळें विकतोस वाटतें? आमच्या धाकट्या सरकारांना फार भूक लागली आहे. आमच्याजवळ जेवढी रसद होती ती संपुष्टांत आली आहे. तुझ्या जवळच्या या फळांची जी किंमत असेल ती मागून घे."

राजकुमार म्हणाला—"मी फळेंविक्या नाहीं. माझ्याजवळ हीं जीं फळें आहेत तीं विकण्यासाठीं नाहींत."

"तसें नव्हे रे! आमचे हे राजकुमार लग्नाला चालले आहेत. फार भुकेले आहेत. तूं काय वाटेल ती किंमत घे आणि हीं एवढीं फळें दे." असें सांगून त्यानें दोन मोहरा पुढें केल्या.

राजकुमारानें अर्थातच विचारलें कीं, कोठें जात आहेत आपले राजकुमार? ते राजकुमारीच्या देशांत चालले आहेत व राजकुमारीशींच त्यांचें लग्न होणार आहे हें ऐकून राजकुमारानें विचार केला—"असें काय! पाहातों स्वारीचें लग्न कसें होतें!" तो त्या सरदाराला म्हणाला—"हीं फळें मी स्वतः खाण्यासाठीं घेऊन जात आहें. पण तुमचे राजकुमार लग्नालाच चालले आहेत. यावेळीं हीं फळें द्यावयाचीं नाहींत तर केव्हां द्यावयाचीं? म्हणून मी हीं फळें देतों." असें सांगून त्यानें तांबूस व हिरवीं अशीं दोन्ही फळें त्याला दिलीं व मोहरा ठेवून घेतल्या.

नायकानें तीं फळें युवराजांस खावयास दिलीं व युवराजांची स्वारी आपल्या वाटेनें पुढें निघाली. फळें खाल्ल्याबरोबर युवराज गाढ झोंपीं गेले. थोड्या वेळानें युवराज झोंपेंत कुशीला वळूं लागला तर डोकें अधांत्रीं वाढूं लागलें. तोंडावर हात फिरवला तर दाढी. तो मोठ्यानें ओरडूं लागला. त्याचें ओरडणें ऐकून मंत्री धांवत आले. पाहतात तर गाडींत युवराज नसून कोणीतरी नरपशू होता. शरीर माणसाचें पण दोन शिंगें होतीं व लांब पिकलेली दाढी.

तीं फळें खाल्ल्यानेंच युवराजाची ही स्थिति झाली असावी हें कळायला मंत्र्यांना फार वेळ लागला नाहीं. त्या फळवाल्यालाच आतां धरलें पाहिजे. आतां तो फळवाला येईपर्यंत येथेंच थांबावयाचें, असें ठरवून युवराजांची स्वारी लव्याजम्यासह तेथेंच थांबली. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

नोकरीवर लागून किती दिवस झाले रे तुला?
पेटींतलीं पत्रें काढायला केव्हां शिकणार?
पूर्वीं कोणता धंदा होता तुझा?
कां? असा काय बघतोस?

"काय बाळोबा? घरांत कोण कोण आहे रे?"
तुम्ही चॉकलेट आणलें आहे मला?
तुझी ताई आहे का रे?
आणखी एक द्या!

"अरे ह्या मिशा कोठून आल्या?"
आई म्हणाली—"बाळू तिच्याबाबांसारखा दिसतो." त्यावर बाबांना राग आला. म्हणून मी मिशा लावल्या. दिसतो कीं नाहीं हो बाबा तुमच्या सारखा आतां!

"एका पैशाचें अळून दे!"
"एका पैशाची पिन दे!"

चित्रकार : एस. शंकरनारायण

महाकवि भारवी

संस्कृत भाषेचा सुप्रसिद्ध कवि भारवी याचें नांव तुम्ही ऐकलेंच असेल. त्याचे वडील भारवी सारखेच संस्कृत भाषेंत मोठे विद्वान व पंडित गणले जात. त्यांना वाटे कीं त्यांच्या मुलानें देखील त्यांच्या सारखेंच, किंबहुना त्यांच्याहून मोठें विद्वान व्हावें. त्यांनीं आपल्या मुलाच्या विद्याभ्यासाची फार काळजी घेतली. म्हणूनच भारवी संस्कृत भाषेचा महाकवि होऊं शकला.

पंडित सभेंत भारवीला लहान वयांतच मोठा नांवलौकिक मिळाला. फक्त त्याचे वडील त्याच्या पांडित्याची वाखाणणी करीत नसत. उलट ते म्हणत,—"त्याला काय येतें आहे. अजून पोरकटपणा गेला नाहीं त्याचा!" तें ऐकून भारवीला फार वाईट वाटे, एवढेंच नव्हें, तर त्याला वडिलांचा राग येऊं लागला व त्यानें त्यांच्याशीं भाषण करण्याचें सुद्धां सोडून दिलें.

एकदां पंडितांची मोठी सभा झाली. भारवीनें मोठमोठ्या पंडितांना शास्त्रार्थांत पराजित केलें. सर्वांनीं त्याच्या पांडित्याची स्तुति केली. पण वडील म्हणाले—"माहीत आहे मला त्याची विद्वत्ता!"

भारवीला तें ऐकून राग आला. भर सभेंत वडिलांनीं केलेला अपमान त्याला असह्य वाटला. घरीं गेल्यावर तो आईला म्हणाला—"आतां मी या घरांत राहणार नाहीं. बाबा इतरांसमोर नेहमीं माझा अपमान करतात. म्हणतात,—'याला कांहीं येत नाहीं!' मग मी कशाला राहूं या घरांत?"

संध्याकाळीं भारवी उशिरां घरीं आला. त्याचे आई वडील बोलत होते. आड उभा राहून त्यानें त्यांचें बोलणें ऐकलें

आई म्हणाली—"भारवी इतका का मूर्ख आहे? तो इतका रागावला आहे कीं घर सोडून जायला निघाला होता."

वडील म्हणाले—"मग मूर्ख आहे हेंच खरें! शाहणा असता, तर हे विचार त्याच्या मनांत आले नसते. तूंच विचार कर, बापानें मुलाच्या तोंडावर त्याची प्रशंसा केली व मुलाला त्यांत आनंद वाटला तर त्यांत बापाचें काय शहाणपण व मुलाचें तरी काय शहाणपण? भारवी विद्वान आहे. आजच्या सभेंत त्यानें विद्वानांना पराजित केलेलें पाहून मला फार आनंद झाला. पण त्यानें विद्वत्ता जास्त संपादन करावी म्हणून मी म्हटलें, त्याला काय येतें आहे? विद्येला मर्यादा नसते. शिकावी तेवढी थोडी. पण विद्येबरोबर माणसांत विनय पण असला पाहिजे."

वडिलांचें तें वाक्य ऐकून त्यांच्यावर व्यर्थ राग केल्याचा भारवीला पश्चात्ताप वाटला व त्यानें वडिलांची क्षमा मागितली व मनांत का होईना वडिलांचा अपमान केल्याचें प्रायश्चित काय असें त्यांना विचारलें.

वडील म्हणाले,—"एक वर्षभर सासुरवाडी रहा!" भारवी सासुरवाडी गेला. रीतीप्रमाणें जांवयाचा आदर सत्कार झाला. पण एक दिवस गेला, दोन दिवस गेले, तीन दिवस गेले. तरी जांवईबापू परत जात नाहींतसें पाहून सासऱ्यानें विचारलेंच. तेव्हां खरें कारण लपवून भारवी म्हणाला—"वडिलांशीं भांडण झालें आहे. म्हणून निघून आलों."

पाहुण्याचा आदर तीन दिवस. या न्यायानें जांवईबापूंचा आदर एकाएकीं थांबला. घरच्या पुरुष मंडळींबरोबर त्यांना सुद्धां सर्व कामें करावी लागूं लागलीं. वडिलांनीं सांगितलेलें प्रायश्चित्त म्हणून भारवी मुकाट्यानें सर्व कामें करूं लागला. सासुर-

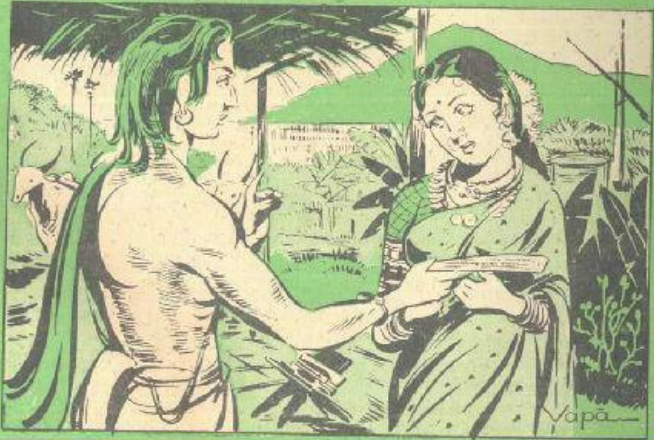
बाइची घरची शेती होती. शेत नांगरावें लागे. लावणी करावी लागे व शेवटीं रात्रभर जागून शेतावरच राखण करावी लागे. नवरा बायको रात्रीं शेतांत जात. बायकोला नवऱ्याचा हा अपमान सहन होईना. भावजयांसमोर नेहमीं तिची मान खालीं होऊं लागली.

श्रावण महिना आला. बायको म्हणाली— "मंगळागौर पुजायची आहे. पण अंगा-खांद्यावर कांहीं नाहीं. सर्व बायका नटून येतील. मात्र....!" असें सांगून ती रडूं लागली.

भारवीनें तिची समजूत घातली व एका सावकाराचें नांव सांगून एक ताडपत्र तिच्या हातांत देत म्हणाला—"हें ताडपत्र त्याच्याकडे गहाण म्हणून ठेव व तुला पाहिजे असतील तेवढे पैसे घेऊन ये."

बायकोनें त्याप्रमाणें त्या सावकाराला तें ताडपत्र दिलें व पैसे घेऊन निघून गेली. सावकारानें तें ताडपत्र एका नळकांड्यांत घालून ठेवून दिलें.

भारवी शेतावर राखण करायला जाई तेव्हां वेळांत वेळ काढून किरातार्जुनीय नांवाचें काव्य लिहूं लागला होता. त्या

काव्यांतला एक श्लोक त्या ताडपत्रावर होता. पुढें कांहीं दिवसांनीं त्या सावकाराला व्यापाराच्या निमित्तानें परदेशीं जावें लागलें. समुद्रावरचा प्रवास होता. एक तुफान आलें आणि त्या तुफानांत त्याचें जहाज एका अपरिचित बेटाला जाऊन लागलें. तो गेला तेव्हां त्याची बायको गरोदर होती तिला मुलगा झाला.

भारवीनें 'किरातार्जुनीय' काव्य सासुर-वाडीच एका वर्षांत पुरें केलें. पण सावकाराचें कर्ज फेडल्याशिवाय तें प्रसिद्ध करावयाचें नाहीं असें ठरवून तो आपल्या बायकोला घेऊन आपल्या गांवीं गेला.

सावकार अठरा वर्षांनंतर अनेक प्रकारचे कष्ट व यातना सहन करून स्वदेशीं परतला. तेव्हां त्याच्या बायकोनें मुलाला बोलावून आपल्या बाबांच्या पायां पडायला सांगितलें. सावकाराला परदेशीं जाते वेळीं बायको गरोदर होती हें देखील माहीत नव्हतें. त्या मुलाला समोर पाहून सावकाराला बायकोच्या पातिव्रत्याचा संशय आला व रागाच्या भरांत तिला काय वाटेल तें बोलला. त्यानें खिळ्याला टांगलेलें नळकांडें काढलें आणि बायकोला मारण्यासाठीं काठीसारखें उगारलें.

तेवढ्यांत नळकांड्यांत ठेवलेलें ताडपत्र खालीं पडलें व त्यावर लिहिलेल्या श्लोकावर सावकाराची नजर पडली तो श्लोक असा :--

"सहसा विदधीतनक्रिया
अविवेकः परमापदां पदं
वृणुतेहि विमृश्यकारिणं
गुणलब्धाः स्वयमेव सम्पदः"

तात्पर्य,--घाईंत कोणतेंहि काम करूं नये. अविवेकानें केलेल्या कामाचा परिणाम दुःखकारकच होतो. गुणानुरूप संपत्ति मिळते व विवेकी मनुष्यच गुणवान असतात.

त्यानें बायकोवर हात उगारला खरा, पण श्लोक वाचल्याबरोबर तो थांबला. चवकशी केल्यावर त्याला सर्व परिस्थिति कळली. भारवीनें तो श्लोक लिहून जणुं कांहीं त्याच्या कुटुंबाचें व त्याचें रक्षणच केलें.

तों पर्यंत भारवी एक विख्यात कवि म्हणून देशभर प्रसिद्ध झाला होता. सावकार स्वदेशीं परत आल्याचें कळल्यावर तो कर्जाची फेड करण्यासाठीं व आपलें ताडपत्र सोडवून आणण्यासाठीं सावकाराच्या घरीं आला व त्याचे आभार मानून पैसे देऊं लागला.

तें पाहून सावकार कृतज्ञतापूर्वक त्याला नमस्कार करून म्हणाला--"महाकवे! आपल्या ह्या ताडपत्रानें माझ्या संसारावरचें एक मोठें संकट टळलें आहे. त्याबद्दल आपले आभार मानावे तितके थोडेच. कर्जफेड करण्याकरितां आपण आलांत. ह्यांत आपला थोरपणाच दिसत आहे. तुम्ही आणलेले हे पैसे ठेवून घ्या आणि माझा संसार सुखाचा करण्यासाठीं तुम्ही जो हातभार लावला त्याबद्दल फूल नाहीं फुलाची पाकळी म्हणून ही भेट स्वीकार करा. असें सांगून एक ताटभर मोहरा आणून त्यानें भारवीला दिल्या.

घारापुरचीं लेणीं

याचें नांव 'एलिफेंटा केव्हस' असें इंग्रजींत आहे. हीं लेणीं मुंबईपासून ६-७ मैलावर स्थित एका लहानशा बेटावर आहेत. ह्या बेटाच्या दक्षिणेकडील खडकावर एक दगडाचा हत्ती होता. इ. स. १८६४ मध्यें तो मुंबईला आणण्यांत आला. ह्या हत्तीवरूनच ह्या लेण्यांचें नांव इंग्रजींत 'एलिफेंटा केव्हस' असें पडलें. हीं लेणीं आठव्या शतकांतली आहेत.

येथें आठ लेणीं आहेत. हीं लेणीं देवाची सृष्टी नसून मनुष्यकृतच आहेत. ह्यांपैकीं मोठी गुहाच फार महत्वाची आहे. तिच्या भिंतीवर शंकराच्या कथांवर आधारलेलीं चित्रें कोरली आहेत. हीच गुहा पहिली. इतर गुहेंतलें कोरीव काम अर्धवट राहून गेलें आहे. ह्या लेण्यांत सर्वांत महत्वाची गोष्ट म्हणजे महेशाची मूर्ति. ही वीस फूट उंच आहे.

कित्येक मूर्ति खाऱ्या हवेमुळें किंवा इतर कारणांनीं विकृत होऊन गेल्या आहेत. १५१२ मध्यें पोर्तुगीज लोकांनीं ह्या लेण्यांचें मूळ रूप बरेंच बिघडवून टाकलें. मोठ्या गुहेंत तर त्यांनीं दारूगोळाच सांठवून ठेवला होता. १५५० मध्यें सहाव्या गुहेचा उपयोग चर्च सारखा देखील केला गेला होता.

